

Functional Disruption of the Constitutional Monarchy and the Transition to Enlightened Tyranny: A Functionalist Analysis of the Change in the Governance Method

- Abolghasem Shahriari** Ph.D Student, Political Sciences, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran
- Seyed Hosein Athari** * Associate Professor, Political Sciences, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran
- Mohsen Khalili** Professor, Political Sciences, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran
- Mahdi Najafzadeh** Associate Professor, Political Sciences, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran

Statement of the Problem

The March 1921 coup and the rise of Reza Khan, under the so-called enlightened tyranny referred to by Iranian thinkers, ended more than a century-long reign of the Qajar dynasty. Although the Qajar monarchy was transferred to the Pahlavi in 1925, the rule in Iran was practically out of the control of the Qajars since March 1921. Having risen to power with the coronation of Agha Mohammad Khan in 1796, the Qajars inherited a situation resulted from about a century-long conflict and chaos in Iran, for the rule had changed five times in less than seventy-five years: the fall of the Safavid dynasty, the rise of Afghans to power, the Afsharid dynasty, the Zand dynasty, and finally the Qajar dynasty. The perpetual riots and insecurities led to the migration of a large number of Iranian thinkers and even religious scholars to India and the Ottoman lands. Concomitant with the chaos in eighteenth-century Iran, the entire world experienced remarkable developments in inventions, discoveries, and the governance method, which went totally unnoticed by Iran and Iranians. However, the

* Corresponding Author: athari@um.ac.ir

How to Cite: Shahriari, A., Athari, S. H., Khalili, M., Najafzadeh, M., (2023), "Functional Disruption of the Constitutional Monarchy and the Transition to Enlightened Tyranny: A Functionalist Analysis of the Change in the Governance Method", *Political Strategic Studies*, 12(44), 59-100.
doi: 10.22054/QPSS.2023.69130.3082

relative stability during the Qajar dynasty resuscitated political thought focused on preparing the ground for continuity and durability of the state and achieving the progress in light of the putative security, for the Iranian thinkers of the first generation (e.g., Shoushtari, Esfahani, and Kermanshahi) referred to the change in the governance method and the ensuing peace and security as the reason for progress of other countries.

Methodology

The present study uses the method of qualitative content analysis to analyze the treatises and travelogues of the Qajar era. Reading and categorizing the material presented by Iranian and non-Iranian thinkers in the Qajar era, the research relies on the theory of structural functionalism to investigate the cause underlying the transition to enlightened tyranny. The study is based on the hypothesis that the functional disruption of the social system of Qajar Iran and the ensuing inefficiency in the governance method of the Constitutional Movement had the Iranian thinkers think of a new order for the governance in Iran.

Findings

A) From absolute monarchy to constitutional monarchy: Conceptual development and stability of governance

For the Iranian thinkers, the specific method of governance in Iran was the main cause of the chaotic situation manifested in the continuous change of governments, governors, or ministers, so the thinkers attended to the restoration and reform of the governance system. However, the outbreak of the Russo-Persian wars rendered Fath Ali Shah's initial efforts ineffective, and subsequent, unremitting internal riots totally distracted his attention from the matter.

During the early reign of Naser al-Din Shah and Amir Kabir's tenure as the chief minister, an attempt was made to improve Iran's social system and eliminate anarchy, which could bring about some changes in the short run. However, the assassination of Amir Kabir, the Treaty of Paris, and the subsequent separation of Herat once again drew attention to the governance method. Throughout the reign of Naser al-Din Shah and Mozaffar al-Din Shah, the Iranian thinkers would emphasize the need to change the governance method in order to improve the living conditions of Iranians and organize Iran's social system.

Despite some efforts, the overall circumstances did not improve from the beginning of the Qajar dynasty to the end of the Mozaffari era. Although the anarchy deepened, the attempts at reforms transformed the concept of moderate monarchy into constitutional monarchy, which fruitfully led to establishing the National Council and writing the law at the end of the

Mozaffari era. The objective to introduce a solution to the functional disruption under the limited power was essentially accomplished, leading to a new method of governance in Iran.

B) Persistence of functional disruption in constitutional governance

The reports about Iran during the constitutional era prove that the panacea for Iran's problems was not the establishment of the parliament or control of the government but the creation of a structure to implement decrees, for the constitutionalism would also lead to a new dictatorship in the absence of administrative and judicial mechanisms. From the mid-1910s, the circumstances stressed the need for an organized judicial system and a single and integrated administrative apparatus to resolve the functional disruptions, especially in economic and political sectors. The need existed because the constitutional monarchy had turned into the tyranny of constitutionalists, without reforming the functional anarchy.

Conclusion

Applying the theory of structural functionalism to analyze Iran's situation at the end of the nineteenth century makes it clear that enlightened tyranny was an attempt to end the functional disruption in the four dimensions of Iran's social system. Resulted from the constant chaos and conflict in eighteenth-century Iran, the functional disruption lasted well through the century-long reign of the Qajars, and the efforts to fix or reform each of the four dimensions failed in bringing about a noticeable and positive effect on the life of Iranians.

Maintaining or creating order in a social system requires the functional adaptation of all dimensions of the social system. In this regard, the adaptation of the two subsystems of economy (with the function of provision of goods and services) and politics (with the function of allocation and decision-making) is absolutely necessary. The study of Iran during the period of the constitutional monarchy shows that the subsystemic adaptation did not exist between economy and politics, so the functional disruption in the economic subsystem made the subsystem of politics conclude the Anglo-Iranian agreement of 1919 with the purpose of financing. This makes clear the very disruption in the most fundamental functioning of the system of Qajar Iran, which, following the functional logic, effected the non-adaptation and dysfunctionality of other dimensions as well.

The persistence of the situation even within the constitutional governance ultimately underscored the need for something more than legislation, leading to a conceptual change of the limit of power and adoption of Japanese and German models of establishing a centralized and powerful structure to effect the reforms demanded by the thinkers. This played the role of what is known in structural functionalism as *the external*

environment, and the coup of 1921 took place and helped enlightened tyranny take over the governance in order to fix the functional disruptions of the social system and establish a new order in Iran.

Keywords: The coup of 1921, enlightened tyranny, constitutional monarchy, functionalism, Qajar

اختلال کارکردی سلطنت مشروطه و گذار به استبداد منور؛

تحلیلی کارکردگرایانه از تغییر در شیوه حکمرانی

ابوالقاسم شهریاری دانشجوی دکتری علوم سیاسی دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران

سیدحسین اطهری * دانشیار گروه علوم سیاسی دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران

محسن خلیلی استاد گروه علوم سیاسی دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران

مهدی نجف‌زاده دانشیار گروه علوم سیاسی دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران

چکیده

چرایی شکل‌گیری کودتای ۱۲۹۹ پرسش اصلی این پژوهش است که برای پاسخ بدان با استفاده از روش تحلیل محتوای کیفی متعارف و انتخاب نظریه کارکردگرایی ساختاری بعنوان چارچوب نظری، سفرنامه‌ها و خاطرات نگارش شده در انتهای قرن ۱۳ شمسی مورد بررسی قرار گرفته و این فرضیه مطرح شد که فقدان کارکرد ابعاد چهارگانه نظام اجتماعی ایران و تأثیر محیط خارجی، تمایل به ایجاد ساختار اجتماعی جدید در ایران را ایجاد نمود. نتیجه بررسی حاکی از آن است که عدم انطباق کارکردی و اختلالات متعدد در تمامی ابعاد نظام اجتماعی ایران، میراث قاجاریان از آشوب دائمی قرن ۱۲ بوده که تلاش‌های صورت گرفته جهت رفع آنان بدون نتیجه بود. به همین دلیل تغییر شیوه حکمرانی به سلطنت مشروطه بعنوان راه‌حل این ناکارآمدی مطرح و به انجام رسید. لیکن استمرار و تعمیق ناکارآمدی سلطنت مشروطه این موضوع را نمایان ساخت که جهت رفع اختلالات کارکردی موجود، لازم است دستگاه دیوانی متمرکز و مقتدری تشکیل گردد که با گسترش به تمام سرزمین، به رفع معضلات اقدام نماید. از این رهگذر، ایده استبداد منور شکل گرفته و کودتای ۱۲۹۹ آغازی بر استقرار شیوه حکمرانی نوین در ایران بود.

واژگان کلیدی: کودتای ۱۲۹۹، استبداد منور، سلطنت مشروطه، کارکردگرایی، قاجاریه.

این مقاله برگرفته از رساله دکتری ابوالقاسم شهریاری دانشجوی دکتری رشته علوم سیاسی گرایش بررسی مسائل ایران در دانشگاه فردوسی مشهد می‌باشد.

* نویسنده مسئول: athari@um.ac.ir

بیان مسئله

کودتای اسفند ۱۲۹۹ و برآمدن رضاخان با عنوان استبداد منور که مورد تایید اندیشمندان و متفکران ایران نیز قرار گرفت، اتمام بیش از یک قرن حکمرانی سلسله قاجاریه بود. اگرچه سلطنت قاجاریه در ۱۳۰۴ به پهلوی منتقل گردید اما از اسفند ۱۲۹۹ عملاً حکمرانی در ایران از سیطره قاجاریه خارج شده بود. قاجاریه که با تاج‌گذاری آقامحمدخان در ۱۱۷۵ش حکومت را در ایران به اختیار گرفت، وارث شرایطی گردید که نتیجه حدود ۱ قرن کشمکش و آشوب در ایران بود؛ چراکه در کمتر از ۷۵ سال، حکومت در ایران ۵ بار دچار تغییر کرد: از سقوط صوفیه در ۱۱۰۱ش و قدرت گرفتن افغان‌ها، قدرت‌یابی افشاریه در ۱۱۱۴ش، قدرت گرفتن زندیه در ۱۱۲۸ش و در نهایت قاجاریه. این آشوب‌ها و ناامنی‌های مداوم منجر به خروج بخش عمده‌ای از اندیشمندان و حتی علمای دینی ایران به سمت هندوستان و عتبات در سرزمین عثمانی گردید. هم‌زمان با آشفستگی ایران در سراسر قرن ۱۲ شمسی، تحولات شگرفی در اختراعات و اکتشافات و شیوه حکمرانی در جهان حادث شده بود که ایران و ایرانیان بطوری کلی از آنان بی‌خبر و برکنار مانده بودند؛ لیکن ثبات نسبی ایجاد شده در آوان سلطنت قاجاریان سبب گردید تا اندیشه سیاسی، دوباره در ایران فعال شود و این بار مستقیماً بدنبال شرایطی باشد که استمرار و دوام حکومت در ایران نیز بوجود آمده تا در سایه امنیت حاصله، لازمه ترقی و پیشرفت در ایران فراهم گردد. چراکه اندیشمندان نسل اول ایران (شوشتری، اصفهانی و کرمانشاهی) دلیل ترقی و پیشرفت سایر کشورها را در تغییرات ایجاد شده در نحوه حکمرانی آنان و امنیت و آسایش حاصل از آن عنوان نموده بودند.

موضوع تغییر در شیوه حکمرانی برای بهبود شرایط زیست ایرانیان در عصر ناصرالدین‌شاه نیز مورد توجه قرار گرفته و با مفاهیمی چون سلطنت مطلقه منظمه توسط میرزا ملکم‌خان و سلطنت معتدله توسط آخوندزاده مورد تفسیر قرار گرفت و از سوی سایر اندیشمندان نیز تشریح گردید اما در این دوران نیز سلطنت مطلقه استمرار یافت. آغاز پادشاهی مظفرالدین‌شاه مجدداً امید به تغییر در شیوه حکمرانی را ایجاد نمود لیکن در

مدت اندکی به ناامیدی گرایید و وخامت شرایط بیش از پیش شد به نحوی که استمرار شیوه حکمرانی موجود، هراس از فروپاشی و زوال را ایجاد نمود. پاسخ بدین شرایط، تلاش در جهت تغییر شیوه حکمرانی بود که منتج به سلطنت مشروطه شد یعنی شیوه حکمرانی دوی دردهای ایران اعلام گردید و از سوی اندیشمندانی چون تقی‌زاده و طالبوف و میرزا ملکم‌خان و ... مطرح و با امضای فرمان مشروطیت به انجام رسید.

سامان گرفتن سلطنت مشروطیت اما در آغاز با استبداد صغیر محمدعلی شاه مواجه شد و پس از آن نیز حکمرانی سلطنت مشروطه در بهبود شرایطی که برآمده از آن بود، توفیق چندانی نیافت و عمده شرایط سلطنت مطلقه در سلطنت مشروطه نیز استمرار یافت و موجب شد در انتهای قرن ۱۳ شمسی تلاش‌هایی برای عبور از سلطنت قاجاریه و کوشش در ایجاد نظم و سازمان جدید به انجام رسد که نتیجه نهایی آن شکل‌گیری شیوه حکمرانی دیگری در ایران با نام استبداد منور بود. پرسش اصلی پژوهش از این موضوع سرچشمه می‌گیرد که در سفرنامه‌ها و خاطرات نگارش شده در انتهای قرن ۱۳ شمسی، چه دلایلی برای شکل‌گیری مفهوم استبداد منور و وقوع کودتای ۱۲۹۹ وجود داشته است؟ برای پاسخ بدین پرسش، نظریه کارکردگرایی ساختاری^۱ که بنیانی برای تحلیل در سطح کلان را داراست، انتخاب گردیده است.

مبانی نظری

کارکردگرایی ساختاری نظریه‌ای است که با نام *تالکوت پارسونز*^۲ و شارحان وی شناخته می‌گردد. این نظریه گرچه عموماً بعنوان چارچوبی برای بررسی نظم و ثبات مورد استفاده و استناد قرار می‌گیرد، اما این توصیف نادرست بوده و می‌توان از آن برای تشریح بی‌ثباتی و یا تعارض نیز استفاده نمود. از جمله موضوعات مهم در نظریه کارکردگرایی ساختاری، تحلیل ساختارها و بویژه کارکردهایی است که یک نظام اجتماعی برای بقای خود بدان‌ها نیاز دارد (Ritzer, 2009: 127). به بیان دیگر، ویژگی‌هایی که یک جامعه باید برای زنده

1. Structural Functionalism
2. Talcott Parsons

ماندن آنها را داشته باشد (Ritzer, 2009: 128). از این رهگذر تالکوت پارسونز چهار کارکرد را برای هر نظامی ضروری دانسته است:

۱. تطبیق^۱: هر نظامی باید خودش را با موقعیتی که در آن قرار گرفته تطبیق دهد؛
۲. دستیابی به هدف^۲: هر نظام باید هدف‌های اصلی‌اش را تعیین کند و به آنها دست یابد؛

۳. یکپارچگی و انسجام^۳: هر نظامی باید روابط متقابل میان اجزایش را تنظیم کرده و به رابطه میان چهار تکلیف کارکردی‌اش نیز انسجام ببخشد؛

۴. پایداری^۴: هر نظامی باید انگیزش‌های افراد و الگوهای فرهنگی آفریننده و نگه‌دارنده این انگیزش‌ها را ایجاد، نگهداری و تجدید کند (Ritzer, 2009: 131).

در سطح کلان نظریه کارکردگرایی ساختاری، این چهار کارکرد مصداق ۴ خرده نظام تشکیل دهنده نظام کلی جامعه هستند که در ارتباط با یکدیگر بوده و توازن هریک از آنها و در عین حال توازن هم‌پیوسته آنها موجب حفظ نظام جامعه می‌گردد (Ritzer, 2009: 131). این چهار خرده نظام و کارکرد هریک از آنها عبارت‌اند از:

کارکرد تطبیق برعهده اقتصاد: خرده نظامی است که کارکرد تطبیق با محیط را از طریق کار، تولید و تخصیص، برای جامعه انجام می‌دهد.

کارکرد دستیابی به اهداف با خرده نظام سیاست: که این امر را از طریق پیگیری هدف‌های اجتماعی و بسیج کنشگران و منابع در جهت این هدف انجام می‌دهد.

کارکرد انسجام را خرده نظام فرهنگی: که نظام اعتقادی را طریق انتقال فرهنگ (هنجارها و ارزش‌ها) به کنشگران به انجام می‌رساند.

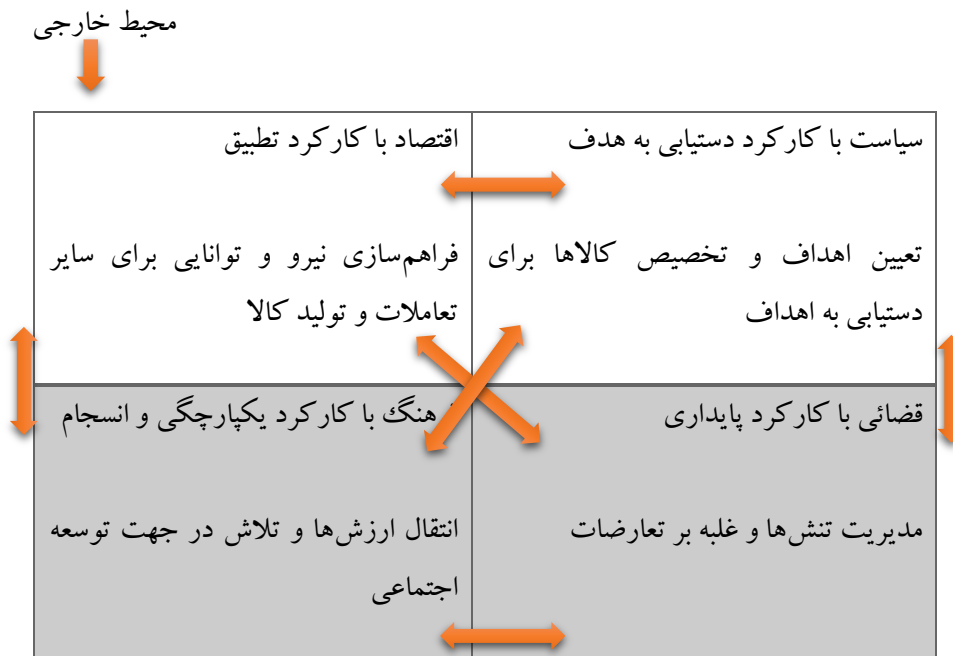
در نهایت، کارکرد پایداری را نظام قضائی و قوانین که پارسونز نام عرف اجتماعی بر آن نهاده، انجام می‌دهد و همین خرده نظام است که عناصر گوناگون سازنده جامعه را هماهنگ می‌سازد (Zwick, 2012:3; Ritzer, 2009: 138; Mohammadi, 2011: 31).

-
1. Adaptation
 2. Goal Attainment
 3. Integration
 4. Latency

علاوه بر چهار کارکرد، در کارکردگرایی ساختاری عامل دیگری نیز با عنوان محیط خارجی که بر مجموعه نظام کل تأثیرگذار است شناسایی گردیده که نقشی دوگانه را داراست و می‌تواند ایجادکننده، تقویت‌کننده و یا رافع بی‌نظمی را ایفا نماید (Zwick, 2012: 3).

تصویر توسعه یافته از ۴ خرده نظام و ارتباط آن‌ها به شرح ذیل است.

جدول ۱. چارچوب نظری پژوهش

اختلال کارکردی هریک از ۴ خرده نظام و یا فقدان آن در هریک از ارتباطات ممکن، موجب برهم خوردن نظم موجود در سامان کلی جامعه شده و با از بین رفتن ثبات آن، تلاش در جهت ایجاد نظم جدید را سبب گردد. به بیان دیگر، عدم انطباق‌پذیری و اختلال کارکردی باعث شده تا نظام اجتماعی به چالش کشیده شود که این امر باعث خواهد شد تا بازنگری سیستم در جلوه‌هایی چون تغییر شیوه حکمرانی و حتی انقلاب مورد توجه قرار گیرد (Zwick, 2012: 2). در شرایطی که حفظ الگوی موجود به دلیل نابسامانی کارکردی

ناممکن گردد، بدین معنی خواهد بود که جامعه بسوی زوال در حرکت بوده و شیوه تعیین اهداف و تخصیص در آن جامعه شکست خورده و برای ادامه حیات نیاز به ایجاد نظم جدید دارد.

پیشینه تحقیق

بررسی کتاب و پژوهش‌های منتشر شده در پایگاه‌های فارسی نشان از آن دارد که تاکنون پژوهشی درباره نظام اجتماعی انتهای عصر قاجاریه و گذار به استبداد منور بر اساس نظریه کارکردگرایی پارسونز به انجام نرسیده است. با این وجود تحقیقاتی با استناد به نظریه کارکردگرایی در دوران قاجاریه به انجام رسیده که به شرح جدول ذیل است:

جدول ۲. پیشینه پژوهش

موضوع	نویسنده
کارکردگرایی جانسون جهت تبیین انقلاب مشروطه	جوکار و نجفی، ۱۳۹۴؛ ملایی توانی، ۱۳۹۱
اندیشه اصلاح نزد اندیشمندان عصر مشروطه	زاهدی و حیدرپور، ۱۳۸۷؛ گودرزی، ۱۳۸۳
نظم اجتماعی عصر پیشامشروطه	نصیری و دیگران، ۱۳۹۴

گروهی از محققان از نظریه کارکردگرایانه چالمرز جانسون برای تبیین انقلاب مشروطه استفاده نموده‌اند که تمایز این پژوهش با گروه مذکور ضمن استفاده از نظریه پارسونز، توجه به انتهای عصر مشروطه است. گروه دوم نظریه کارکردگرایی را برای بررسی اصلاح دینی و اجتماعی نزد اندیشمندان مشروطه بکار گرفته‌اند که تمایز پژوهش با این گروه نیز بررسی انتهای عصر مشروطه و گذار به استبداد منور و همچنین بررسی ارکان چهارگانه در وقایع انتهای قرن سیزدهم شمسی است. از نظریه کارکردگرایی برای بررسی وقایع اجتماعی دوران پیشامشروطه نیز استفاده شده است که در دوره زمانی و شمول چهار رکن کارکردی دارای تمایز با این پژوهش است. بنابراین تمایز اصلی پژوهش، توجه به شرایط موجود در نظام اجتماعی در تمامی ارکان و تأثیر آن بر تغییر در شیوه حکمرانی ایران در انتهای عصر قاجاریه با استناد به نظریه کارکردگرایی پارسونز است.

روش تحقیق

باتوجه به پرسش تحقیق و نظر به اینکه داده‌های موردنظر از طریق خوانش رساله‌ها و سفرنامه‌ها و بطورکلی متون نگارش شده در دوره قاجاریه حاصل می‌شود، تحلیل محتوای کیفی متعارف بعنوان روش موردنظر انتخاب شده است. در تعریف این تکنیک آورده شده است که: به دنبال بیرون کشیدن اطلاعات و ارائه گزارشی دقیق پیرامون یک موضوع است. محقق با رجوع به داده‌های مورد مطالعه، بتدریج آن‌ها را خلاصه نموده تا در نهایت به اصلی‌ترین مفاهیم و مضامین مرتبط با موضوع تحقیق دست پیدا کند (Tabrizi, 2014: 123). امتیاز بارز تحلیل محتوای کیفی بر اساس رویکرد عرفی، بدست آوردن اطلاعات مستقیم و آشکار از مطالعه، بدون تحمیل کردن مقوله یا نظریه‌های از پیش تعیین شده است (Iman & Noshadi, 2011: 23). لذا در این پژوهش با خوانش و دسته‌بندی مطالب ارائه شده توسط متفکران و اندیشمندان ایرانی و غیرایرانی در عصر قاجاریه، بدنبال بررسی و ارائه پاسخ برای چرایی گذار به استبداد منور بر اساس نظریه کارکردگرای ساختاری می‌باشد. بر این اساس، فرضیه تحقیق نیز عبارت خواهد بود از اینکه: اختلال کارکردی نظام اجتماعی ایران قاجاری و ناکارآمدی ایجاد شده در شیوه حکمرانی نهضت مشروطه، اندیشمندان ایرانی را متوجه ایجاد نظمی نوین برای حکمرانی در ایران نمود.

یافته‌های تحقیق

الف- از سلطنت مطلقه به سلطنت مشروطه: توسعه مفهومی و ثبات حکمرانی
مصادق بارز برای آشفستگی ایران در قرن ۱۲ شمسی، جابجایی ۵ باره حکومت است که تأثیر این موضوع را می‌توان در نظام جامعه ایران در قرن ۱۳ شمسی مشاهده نمود. آنچه در خصوص جامعه ایران در این دوره در سفرنامه‌ها بیان شد، اختلال کارکردی در تمامی وجوه نظام اجتماعی و برهم‌ریختگی جامعه ایران است.

۱- خرده نظام اقتصادی: واگذاری امتیازات گمرکی که نتیجه جنگ با روسیه و سپس معاهدات مجمل و مفصل با انگلیس بود، در کوتاه‌مدت و میان‌مدت موجب زیان به

تجارت و خسران مالی تجار گردید. تجار خارجی یک نوبت عوارض ۵ درصد پرداخت نموده اما تجار ایرانی عوارضی تا ۱۲ درصد بعلاوه حق ورود به هر شهر را پرداخت می‌نمودند (Ain al-Saltaneh, 1995: 609; Curzon, 2001: 580).

نتیجه واگذاری این امتیاز ویژه این بود که تجارت شمال را روس و تجارت جنوب را انگلیس قبضه نموده و برای همین عملاً ایران فاقد مجاری تجاری خود گردید (Benjamin, 1984: 355). واگذاری این امتیاز تبعات بسیار سنگینی را برای ایران به همراه آورد. از سال ۱۱۷۹ بازرگانان انگلیسی و هندی حق داشتند بدون پرداخت مالیات در بندرهای ایران به کسب و تجارب پردازند و کالای انگلیسی مانند قماش، فولاد، آهن، سرب و امثال آن‌ها را بدون پرداخت عوارض گمرکی وارد ایران کنند (Shamim, 1992: 68). در مقابل تجارت شمال نیز تماماً در دست روس‌ها قرار گرفته بود (Watson, 1961: 71; Wishard, 1984: 71; Helms, 2011: 23; 368). تبعه این دو کشور شدن برای در امان ماندن ثروت و مال‌التجاره، یکی از پیامدهای تسلط بر تجارت ایران بود (Moser, 1977: 228). همچنین باید توجه داشت که به تبع امتیازات گمرکی، امتیازات بسیاری نیز جهت احداث یا بهره‌برداری به این دو کشور واگذار می‌شود و عملاً بدون هماهنگی با این دو کشور امکان اقدامی در عرصه تجاری ایران غیرممکن بود. نتیجه مستقیم چنین وضعیتی فقدان تولید کالا و منفی شدن تراز تجاری ایران در طول دوره قاجاریه بود (Thornton, 1825: 87; Wishard, 1984: 267; Curzon, 2001: 699; Issawi, 1983: 217). آنکه تجارت بین‌شهری و به تبع آن تجارت بین‌المللی ایران بدلیل نبود راه مناسب دچار خسران فراوان بود و در بخش‌های مهمی از سرزمین ایران راه مناسب وجود نداشت. (Fraser, 1826: 101; Ain al-Saltaneh, 1995: 127; Etemad al-Saltaneh, 1971: 26; Pollack, 1989: 302; Serna, 1983: 46; Morier, 2007: 235; Sykes, 1957: 26; Arnold, 1819: 260; Outseley, 1819: 260; Lumsden, 1822: 85; Alexander, 1827: 102; Alcock, 1831: 11; 1877: 115).

۲- خرده نظام سیاسی: در خرده نظام سیاسی، دو ویژگی بیش از همه موارد به اخلال

کارکردی نظام کلی جامعه ایران دامن زده بود:

* فقدان تسلط بر سرزمین: گرچه با استقرار این سلسله، ثبات نسبی در ایران حاصل گردید، اما ثبات ایجاد شده بشدت متزلزل بوده بطوری که در طول سلطنت قاجاریه حکومت مرکزی بطور میانگین هر ۳ ماه یکبار با شورش مواجه می‌گردید که نیازمند به حضور قوای حکومتی از پایتخت یا ایالات هم‌جوار جهت سرکوب آن بوده است. این امر در دو مورد ظهور و بروز بیشتری داشته است: ازیک‌سو، ایلات و عشایر خودمختار که با حفظ ویژگی نظامی‌گری خود، بطور دائم ناامنی در راه‌ها و شهرهای نزدیک خود ایجاد می‌نمودند (Sykes, 1989: 312; Pollack, 1989: 312; Morier, 2007: 105; Porter, 1821: 269; Benjamin, 1984: 351; Drouville, 1958: 77; Wills, 2008: 126; Trezel, 1982: 51; Watson, 1961: 245; Malcolm, 2001: 41; Flandin, 1945: 222; Fraser, 1825: 368; 222) و از سوی دیگر ناامنی مداومی از سوی مرزنشینان بویژه ترکمن‌ها وجود داشته که زندگی ایرانیان را تحت‌الشعاع قرار داده بود (Trezel, 1982: 57; Pollack, 1989: 13; Benjamin, 1984: 46; Morier, 2007: 316; Curzon, 2001: 360; Greger, 1989: 291; Khormoji, 1861: 29; Amin al-Doleh, 1991: 17).

* فقدان قشون دائم و کارآمد: از آغاز قاجاریه و به روایت اولیویه و گاردان، ایران فاقد قشون دائم و آماده رزم بوده است (Olivier, 1992: 95; Gardane, 1983: 71) که این موضوع تداوم یافته و اثر خود را بر سایر وجوه از جمله عدم تسلط بر سرزمین نمایان ساخته بود (Shoberl, 1828: 59; Wills, 2008: 253; Drouville, 1958: 245; Curzon, 2001: 757; Jaubert, 1968: 148; Ain al-Saltaneh, 1995: 497; Amin al-Doleh, 1991: 69; Fraser, 1825: 223; 1991: 69)؛ بنابراین حکومت فاقد قوه قهریه کارآمد بوده است.

۳- خرده نظام فرهنگی: خرده نظام فرهنگی که مصداق بارز آن آموزش در سطح اول و علوم و صنایع در سطح دوم می‌باشد، بطور کلی دچار خسران و عقب‌ماندگی بوده است. آموزش عمومی از این جهت مورد توجه بود که فقدان سواد مانع مهمی برای بسیاری از تغییرات در سطح اقتصادی و سیاسی محسوب می‌گردید (Sykes, 1957: 451; Watson, 1961: 245).

1961: 21; Helms, 2011: 101; Pollack, 1989: 200; Greger, 1989: 230; Gobineau, 1988: 76). ضمن آنکه نظام آموزش مکتب‌خانه‌ای برای نیمی از جامعه (زنان) فاقد هرگونه برنامه و هدف بوده (Taj al-Saltaneh, 1999:22) و با مظاهر نظام آموزشی جدید و مدارس نوین که در رأس آن رشدیه قرار داشته نیز از همان آغاز، مورد برخورد سلبی و ویران‌گرانه واقع شده و از سوی حکومت نیز برخوردی صورت نمی‌گیرد (Nategh, 1996: 64).

ایستایی علمی نیز وجه دیگر خرده نظام فرهنگی ایران بوده که در ۳ وجه تأثیر خود را نمایان ساخته بود:

* در حوزه کشاورزی به کاهش میزان محصول و عدم توانایی در مبارزه با آفات و خشکسالی‌ها منتهی شده (Shoberl, 1828: 165; Flandin, 1945: 328; Benjamin, 1989: 309; Jones, 2008: 254; Wishard, 1984: 279; Curzon, 2001: 746; Arnold, 1877: 173; Fraser, 1825: 234; Freygang, 1823: 324; مداوم نشانگر بارز آن است (Serna, 1983: 46; Furukawa, 2005: 77; Gobineau, 1988: 244; Wills, 2008: 287; Amin al-Doleh, 1991: 29; Sīnaki, 1942: 1).

* در بخش صنعت نیز عقب‌ماندگی شدیدی حادث شده بود که مهم‌ترین آن را می‌توان بی‌اطلاعی از کشف قدرت بخار دانست (Khosrow Mirza, 1970: 125). در این بخش علی‌رغم تلاش‌هایی در ایجاد صنایع جدید (Issawi, 1983: 402; Pollack, 1989: 303)، بدلیل عدم حمایت، ترقی صورت نمی‌پذیرد (Pollack, 1989: 379; Benjamin, 1989: 320; Malcolm, 2001: 85; Wishard, 1984: 271; Curzon, 2001: 624; Hejazi, 1892: 311) و به موازات آن، صنایع موجود نیز بدلیل عدم توان رقابت با وضعیت تجارت، متروک می‌گردد (Flandin, 1945: 125).

* در بخش پزشکی وقوع پی‌درپی بیماری‌های واگیر، حکایت از وضعیت بحرانی بهداشت و درمان دارد که حاکمیت، هم ابزار و هم اراده لازم برای مقاله با آن را دارا نبوده است (Outseley, 1819: 234; Ehtsham al-Saltaneh, 1988: 172). یکی از عواملی که سبب می‌گردد تا جمعیت ایران در آغاز و پایان قرن ۱۳ شمسی از رشد مناسب برخوردار نباشد، فقدان رشد علم پزشکی است که نمود بارز آن وقوع همه‌گیری‌های

Arnold, Shoberl, 1828: 168; Olivier, 1992: 79;) ویا است (Outseley, 1819: 234; Kitto, 1849: 181; Alcock, 1831: 60; 1877: 264, (Drouville, 1958: 307.

۴- در خرده نظام قضائی: این خرده نظام نیز دچار نقصان‌های فراوانی بوده است که مهم‌ترین آن‌ها عبارت بودند از:

* دوگانگی محاکم عرف و شرع که عملاً به حضور دو دیدگاه و تلاش هریک برای برتری و کنار نهادن دیگری در مراجع قضائی منتهی شده بود. گرچه بصورت ضمنی تقسیم‌بندی برای نوع مراجعات وجود داشت اما در بعضی موارد هر دو محکمه خود را ذی صلاح می‌دانستند که به جرائم رسیدگی کنند و این امر منجر به کشمکش بین حکومت و علما می‌گردید (De Lorey & Sladen, 1907: 191; Curzon, 2001: 588; Floor & Shoberl, 1828: 73; Banaee, 2009: 24; Jones, 2008; Pollack, 1989: 226; Kitto, 1849: 39).

* فقدان قوانین و دستورالعمل یکسان در رسیدگی قضائی: قضات در عموم موارد شخصاً و مطابق نظریات خودش عمل می‌نمودند (Kitto, 1849: 40; Ain al-Saltaneh, 1995: 665). قاضی می‌توانست به شریعت، سنت شفاهی، رویه قضایی، آداب و رسوم محلی و عقل استناد کند. نفع شخصی، عامل دیگری بود که قضاوت او را تحت الشعاع قرار می‌داد. به همین دلیل نیز یکی دیگر از معضلات نظام قضائی ایران، مجازات سخت و فاقد توازن با جرم بود. تعیین مجازات نیز بدون ضابطه بوده و عملاً قضات این اختیار را داشته‌اند که تصمیمات متناقض اخذ کنند. در هر صورت، مجازات الزاماً به جرم ارتباطی نداشته است (Shoberl, 1828: 78; Alcock, 1831: 63; Jones, 2008: 253; Malcolm, Arnold, 1877: 269; Kitto, 2001; Malcolm, 2001: 92; Morier, 2007: 254 (1849: 69).

* محیط خارجی: محیط خارجی در دوره قاجار با مفهوم کشور حائل مورد اشاره و بررسی قرار گرفته و اهمیت آن از جهت تأثیر بسزایی بوده که بر سایر وجوه از جمله وضعیت اقتصاد و سیاست داشته است. تمایل روسیه و فرانسه بسوی هندوستان و آسیای

مرکزی از یک سو و از سوی دیگر لزوم حفظ هندوستان از سمت انگلستان (Khalili, 109: 2011)، ایران رها شده از تغییر مداوم حکومت‌ها را به ناگاه وارد عرصه بین‌المللی نمود. پیامد چنین وضعیتی، حضور پررنگ دو کشور انگلیس و روسیه بعنوان عامل محیط بیرونی در نظام جامعه ایران گردید و هرچند مستقل باقی می‌ماند اما عامدانه و عملاً بشدت ضعیف می‌گردد (Farhad Mirza, 1987: 48; Dolatabadi, 1983: 45; Etemad al-). (Saltaneh, 1971: 605; Amin al-Doleh, 1991: 40; Roshdieh, 1983: 106).

نظام کلی جامعه ایران در جدول ذیل درج گردیده است:

جدول ۳. نظام اجتماعی ایران در سلطنت مطلقه قاجاریه

شرایط کشور حائل

سیاست	اقتصاد
<ul style="list-style-type: none"> - فقدان تسلط بر سرزمین - فقدان نیروی قهریه کارآمد 	<ul style="list-style-type: none"> - واگذاری امتیازات و کاهش مداوم درآمد و تولید کالا - فقدان راه و جاده مناسب جهت ترویج و تسریع تجارت
<p>قضائی</p> <ul style="list-style-type: none"> - دوگانه محاکم شرع و عرف - فقدان رویه یکسان در رسیدگی قضائی و مجازات 	<p>فرهنگی</p> <ul style="list-style-type: none"> - فقدان سوادآموزی همگانی - عقب‌ماندگی شدید در علوم

اندیشمندان ایرانی چنین وضعیت آشفته و فاقد انتظامی که نمود بارز آن تغییر مداوم حکومت‌ها و یا حکام و وزرا بود را نتیجه شیوه حکمرانی در ایران دانسته و از همان آغاز سعی نمودند تا از طریق ایجاد شیوه حکمرانی نوین نسبت به ترمیم و اصلاح نظام کلی جامعه ایران اقدام نمایند. آغازگر این فرایند مشاهده تغییرات ایجاد شده در هندوستان توسط شوشتری و کرمانشاهی و در عین حال مشاهده مستقیم انگلستان توسط ابوطالب اصفهانی بود. این اندیشمندان با بکارگیری مفهوم پادشاه مسلوب‌الاختیار و ویژگی‌های آن

که برداشت مستقیم از شیوه حکمرانی انگلیس بود، تحدید قدرت به جهت ساماندهی به وضعیت ایران را پایه گذاری نمودند (Shoshtari, 1984: 276; Esfahani, 1984: 239; Kermanshahi, 1989: 755). لیکن وقوع جنگ با روسیه توجه ابتدایی فتحعلی شاه بدین موضوعات را بی اثر نمود و پس از آن نیز وقوع مداوم آشوب‌های داخلی مانع از توجه بدین موضوعات گردید.

آغاز سلطنت ناصرالدین شاه و صدارت امیرکبیر، تلاشی در جهت بهبود نظام جامعه ایران و برطرف نمودن اختلال‌های کارکردی تلقی شد و در کوتاه مدت تغییراتی نیز به انجام رسید، لیکن قتل امیرکبیر و پس از آن معاهده پاریس و جدایی هرات، پیامد جنگ با روسیه و آشفتگی و بی سامانی موجود را نمایان ساخته و توجه مجدد به شیوه حکمرانی را سبب گردید. در این وهله، ابتدا میرزا ملکم خان ناظم الدوله در اثر خود با نام کتابچه غیبی با عنوان نمودن شرایط نامساعد اقتصادی و سیاسی موجود، موضوع تحدید قدرت با مفهوم سلطنت مطلقه منظمه را مطرح نموده و به تشریح سازوکاری جهت ساماندهی به وضعیت اقتصادی و سیاسی پرداخت (Mirza Melkum Khan, 1859: 14)؛ پس از وی نیز فتحعلی آخوندزاده در اثر خود با عنوان «مکتوبات» در سال ۱۲۴۱ با توصیف شرایط بغرنج ایران بویژه در شیوه حکمرانی و خزانه خالی، شیوه حکمرانی سلطنت معتدله را بعنوان چاره برون رفت از نابسامانی در نظام جامعه معرفی نمود (Akhondzadeh, 2016: 68). سراسر دوران سلطنت ناصرالدین شاه و پس از آن مظفرالدین شاه، تأکید اندیشمندان ایرانی بر لزوم تغییر شیوه حکمرانی به جهت بهبود وضعیت زیست ایرانیان و سامان یافتن نظام جامعه ایران است. علاوه بر وجوه اقتصادی و سیاسی، ناکارآمدی خرده نظام فرهنگی بویژه توسط طالبوف در کتاب احمد (Talebof, 1977: 14) و مختل بودن خرده نظام قضایی به تواتر گزارش گردیده است (Mirza Melkum Khan, 1861; Sīnaki, 1942: 11; Qazvini, 1991: 38; Behbahani, 2019: 149).

مجموعه این شرایط که از بدو سلطنت قاجاریه تا انتهای عصر مظفری علی رغم برخی کوشش‌ها بهبود نیافته و به عمیق تر شدن نابسامانی نیز منتهی شده بود، سبب گردید تا در

انتهای عصر مظفّری، مفهوم سلطنت معتدله به سلطنت مشروطه توسعه‌یافته و با تشکیل مجلس شورای ملی و نگارش قانون اساسی، آنچه تحت تحدید قدرت بعنوان راهکار رفع اخلال کارکردی معرفی شده بود، به انجام رسیده و شیوه نوینی از حکمرانی در ایران مستقر گردید.

ب- استمرار اخلال کارکردی در حکمرانی مشروطه

با اتمام دوره ۲ ساله سلطنت محمدعلی شاه که به استبداد صغیر مشهور گردیده، مشروطه‌خواهان موفق به استمراربخشی به سلطنت مشروطه شده و شیوه نوین حکمرانی در ایران عصر قاجار برقرار می‌گردد. این موضوع مساوی است با انتظار به ایجاد تغییرات در نحوه عملکرد و کارکردهای حکومت. موضوعات مورد انتظار از حکمرانی مشروطه را می‌توان در ۳ رساله در بدو این دوران مشاهده نمود:

رساله مکتوب دانشمند: فراهم آوردن اسباب صحت و سلامت؛ راه‌سازی؛ توسعه معارف و تأسیس مدارس؛ اصلاح مالیات (Anonymous 1, 2008: 568).

رساله مکتوب شهری: نشر علوم و معارف؛ اشاعه عدل؛ آزادی و امنیت قلم؛ ازدیاد ثروت؛ ترقی زراعت (Anonymous 2, 2008: 590).

رساله راه ترقی و ازدیاد ثروت: ازدیاد و تکمیل صنایع؛ ساختن راه‌آهن؛ ترقی زراعت؛ تأسیس و توسعه مدارس (Saeid alateba, 2008: 559).

تأکیدات این ۳ رساله مربوط به خرده‌نظام‌های اقتصاد و سیاست است، جایی که باید منابع مورد نیاز تأمین و تخصیص داده شود. در طول دوران ۱۱ ساله آغاز سلطنت احمدشاه که مشروطه‌خواهان اعمال حکمرانی می‌نمایند تا کودتای ۱۲۹۹، انتظارات فزاینده از تغییر شیوه حکمرانی عملاً بدون پاسخ مانده به نحوی که در اواخر دهه ۱۲۹۰، تمامی اخلال‌های کارکردی در نظام جامعه ایران وجود داشته و در برخی موارد نابسامانی عمیق‌تری نیز بوجود آمده بود.

خرده‌نظام اقتصادی

واگذاری امتیازات و استقراضات دوران گذشته، تبعات بلندمدت خود که از بین رفتن اقتصاد بود را در عصر مشروطه نمایان ساخت. بدهی ایران در سال کودتا از این قرار بوده است: به انگلیس ۷۳ میلیون لیر؛ به روس: ۶۶ میلیون روبل (Sykes, 1957: 727). بر اساس آماري که فشاهی (1981: 126) ارائه نموده، تجارت ایران بین سال‌های ۱۲۷۹ الی ۱۲۹۹ بالغ بر ۲۵۱۸ میلیون ریال تراز منفی گردیده بود. جلوه دیگر سقوط اقتصادی ایران و فقدان کارکرد خرده‌نظام اقتصادی در کاهش ارزش پول ایران نمایان گردیده بود؛ نرخ تبدیل قران در سال ۱۲۹۹ برابر بود ۵۵ قران به ازای هر پوند که در مقایسه با سال ۱۱۸۸ که هر پوند با ۱۱ قران مبادله می‌گردید، سقوط ۵ برابری را گزارش می‌نمود (Issawi, 1983: 531). اشرف نیز دلایل سقوط مالیه ایران را این‌گونه تشریح نموده است: «بطور کلی، صنایع سود ده در اختیار خارجی‌ها قرار داشت و علاوه بر استفاده از کارگر ارزان قیمت، ارزش افزوده را نیز به خارج از ایران منتقل می‌نمودند» (Ashraf, 1980: 61).

وضعیت جمع‌آوری مالیات نیز همچنان دچار خسران‌های فراوانی بوده که عمده‌ترین دلیل آن را می‌توان به عدم وجود نیروی قاهره حکومتی جهت دریافت مالیات و در عین حال عدم اطلاع جامع و مناسب از وضعیت محصولات و درآمد و ... دانست (Shuster, 2007: 39; Forbes Leith, 1987: 47; Fortescue, 2000: 63; Eugène, 1983: 280; Ironside, 1994: 192; Goldsmith, 2013: 324).

تمامی این شرایط منجر به وضعیت حاد و حتی اسفناک خزانه گردیده بود که بنا بر گزارش نماینده انگلیس، در عسرت سخت بسر می‌برد و دارای کسر بودجه ۱۷ کروری بود (Blue book, 1984: 877). این کسری بودجه در آغاز عصر مشروطه توسط دالمانی، در اواسط مشروطه توسط شوستر و در سال کودتا توسط آبرونساید تأیید شده است (Shuster, 2007: 38; Ironside, 1994: 192; Allemagne, 1956: 13).

خرده‌نظام سیاسی

علاوه بر استمرار عدم توانایی قشون ایران در عصر مشروطه که جلوه بارز آن در شکست

سریع در آغاز جنگ جهانی اول بود، شیوه حکمرانی مشروطه نتوانسته بود تغییری در الگوی حکمرانی قاجاری ایجاد نموده و عموم سازوکارهای پیشین با همان سبک و سیاق به انجام می‌رسد: وقوع قحطی و فقدان اقدام حکومت و عدم مقابله با احتکار (Shuster, 2007: 146; Blucher, 1984: 19; Nylstroom, 2014: 135; Dunsterville, 1930: 139)؛ اختیارات درباریان برای مداخله در امور (Wishard, 1984: 293)؛ فقر گسترده و بی‌توجهی به ضعفا (Eugène, 1983: 243; Mamontov, 1984: 297; Niedermayer, 1984: 113; Blucher, 1984: 160; Dunsterville, 1930: 151; Marchenko, 1992: 19; Ellis, 1993: 173; Forbes Leith, 1987: 16)؛ فروش مناصب (Ironside, 1994: 36; Forbes Leith, 1987: 101; Mamontov, 1984: 286;)؛ استمرار ناامنی و آشوب (321; Allemagne, 1956: 26; Mamontov, 1984: 313)؛ فقر گسترده و بی‌توجهی به ضعفا (Ironside, 1994: 36; Forbes Leith, 1987: 101; Mamontov, 1984: 286;)؛ فقر گسترده و بی‌توجهی به ضعفا (Shuster, 2007: 121; Niedermayer, 1984: 84; Blucher, 1984: 34; Berard, 1913: 6).

تمامی این موضوعات حاکی از اخلال کارکردی تام در نظام سیاسی ایران بوده که سلطنت مشروطه نیز در بهبود و یا رفع آن ناتوان بوده است.

خرده‌نظام فرهنگی

در سوادآموزی، علی‌رغم گسترش مدارس نوین صرفاً ۶ درصد از جمعیت ایران دارای سواد شده بودند (Wishard, 1984: 250) چراکه عمده مناطق کشور از داشتن مدارس و حتی مکتب‌خانه‌های قدیمی محروم بودند (Yenaga, 2013: 135; Rice, 2004: 111;)؛ به همین دلیل نیز علی‌رغم تلاش‌های صورت گرفته و ایجاد برخی صنایع و کارخانجات (که سرانجام خوشی نداشتند) همچنان شکاف میان علوم و صنایع ایرانی با ممالک دیگر در حال عمیق شدن بوده است. به نقل از دالمانی و هیل در این دوره، صنعت عمده و قابل ملاحظه در ایران فقط صنعت فرش‌بافی بوده و نساجی (Lomnitsky, 2013: 165). که آن نیز به گزارش عیسوی (۱۳۶۲) (Allemagne, 1956: 119; Hale, 1999: 40) نسبت به یک قرن قبل در مشهد با ۹۰ درصد، در اصفهان با ۹۹ درصد، در کاشان با ۹۵ درصد و در یزد با ۵۰ درصد کاهش در تعداد کارگاه‌ها به تولید ادامه می‌دادند. فقدان

کارکرد نظام اقتصادی و تخصیص منابع توسط نظام سیاسی، بطور واضح به فقدان کارکرد نظام فرهنگی منتهی شده و بیش از هر زمانی اختلال نظام فرهنگی بوجود آمده بود.

خرده‌نظام قضائی

اگرچه در قانون اساسی به صراحت موضوع قضایه مندرج نشده بود لیکن در متمم قانون اساسی توجه ویژه‌ای به حقوق مردم ایران گردید و در اصول متعددی ضمن تشریح حوزه قضایی، محاکم عرف و شرع را مشخص نمودند. در سال ۱۲۸۶ چهار محکمه مدنی تشکیل و احیا گردید: ۱- محکمه مربوط به دعاوی مالی و ملکی، ۲- محکمه کیفری، ۳- محکمه استیناف و ۴- دیوان تمیز یا دیوان عالی استیناف. هم‌زمان تلاش‌هایی برای تدوین قوانین جدید صورت گرفت لیکن علما حاضر به همکاری در این زمینه نبودند. آن‌ها حتی با مجموعه قوانین مدون عرف مخالفت کردند؛ زیرا بیم داشتن مجموعه قوانین مدون موجب کاهش قدرت آن‌ها شود. به همین دلیل نیز دوگانه شرع و عرف و معضلات مربوط بدان در عصر مشروطه نیز ادامه یافته بود (Floor & Banaee, 2009: 48). ناکارآمدی نظام قضایی در انتهای قرن ۱۳ شمسی توسط افرا دیگری نیز تایید شده است (Shuster, 2007: 29; Fortescue, 2000: 21). به موازات آشفتنگی موجود در رسیدگی قضایی، خصیصه مجازات سنگین و وابسته به نظر قاضی نیز ادامه یافته بود (Eugène, 1983: 89; Allemagne, 1956: 35; Mamontov, 1984: 373; Hale, 1999: 30; Forbes Leith, 1987: 68; Colarge, 2005: 186).

محیط خارجی

آنچه از آغاز سلطنت قاجاریه بعنوان ویژگی کشور حائل بعنوان نیروی محیط خارجی بر ایران عارض گردیده بود، در دوره مشروطه عیان‌تر از همیشه جلوه نموده و شرایط خاص ایران عصر قاجار را نمایان ساخت. سه جلوه بارز این نیروی خارجی در این دوره عبارت‌اند از:

- قرارداد ۱۹۰۷ که طی آن ایران رسماً به دو منطقه نفوذ روسیه و انگلیس تبدیل شد؛

- شروع جنگ جهانی اول و مداخله مستقیم روسیه و انگلیس در سیاست‌های داخلی ایران؛

- قرارداد ۱۹۱۹ ایران و انگلیس که به حضور انگلیسی‌ها در تمامی شئون سیاست ایران رسمیت می‌بخشید.

سفرنامه‌ها و خاطرات نویسندگان انگلیسی و روسی نیز آکنده از تلاش در جهت تقبیح رفتارهای دیگری در ایران است و نویسندگان سایر ممالک و ایرانیان نیز به روایت این موضوع پرداخته‌اند (Ellis, 1993: 333; Goldsmith, 2013: 228; Shuster, 2007: 120; Hale, 1999: 24; Dunsterville, 1930: 268; ; Fortescue, 2000: 36; Nylstroom, 2014: 16; Berard, 1913: 496). در این بین روایت نیدرمایر^۱ در سال ۱۲۹۵ مؤید تأثیر نیروی خارجی بر نظام جامعه ایران است: «از دولت ایران در قبال اعمال دشمنانش کاری ساخته نبود؛ حکومت هیچ قدرت آن نداشت که اراده خود را اگر با منافع روس، انگلیس یا یکی از قدرت‌های محلی هماهنگی نداشت، در هیچ نقطه‌ای از مملکت اعمال کند. کار دولت منحصر شده بود به اعتراض کردن» (Niedermayer, 1984: 76).
نظام جامعه ایران در انتهای قرن ۱۳ که حاکی از استمرار اخلاص کارکردی در سلطنت مشروطه است، در جدول ذیل خلاصه شده است:

جدول ۴. نظام اجتماعی ایران در عصر سلطنت مشروطه

شرایط کشور حائل

سیاست	اقتصاد
- فقدان تسلط بر سرزمین و استمرار آشوب‌ها	- خزانه خالی در اثر واگذاری امتیازات و اخذ استقراض‌ها
- فقدان نیروی قهریه کارآمد	- فقدان راه و جاده مناسب جهت ترویج و تسریع تجارت
- دخالت دربار در امور سیاسی و تصمیم‌گیری	- کاهش شدید ارزش پول و خروج مسکوکات
- عدم توانایی در مقابله با قحطی	- فقدان نظام مالیات‌گیری مناسب و به سامان

1. Oskar von Niedermayer

قضایی	فرهنگی
- دوگانه محاکم شرع و عرف	- تعمیق در عقب‌ماندگی علمی
- فقدان رویه یکسان در رسیدگی قضائی و مجازات	- عدم گسترش سوادآموزی به تمامی سرزمین
- عدم تمکین به قوانین تصویب‌شده در مجلس	- قلیل بودن میزان سوادآموزی

جمع این وضعیت‌ها سبب شد تا از اواسط دهه ۱۲۹۰ شمسی توجهات به این موضوع جلب گردد که آنچه برای رفع اختلال کارکردی بویژه در حوزه اقتصادی و سیاسی نیاز است، ایجاد دستگاه دیوانی منظم و سازوکار اجرایی واحد و یکپارچه در سراسر سرزمین می‌باشد، چراکه سلطنت مشروطه به استبداد مشروطه‌خواهان مبدل گردیده و هیچیک از اختلال‌های کارکردی نیز بهبود نیافته و در عمل وضعیت وخیم‌تر شده بود.

نگاهی به گزارش‌های ارائه شده درباره ایران در عصر مشروطه نیز مؤید این موضوع است که آنچه در مان دردهای ایران بوده، نه ایجاد مجلس و در دست گرفتن حکومت بلکه ایجاد ساختاری برای اجرای فرمان‌ها و دستورات بوده است. چراکه در نبود سازوکاری اداری و دیوانی، حضور مشروطه‌خواهان نیز به استبدادی جدید منتهی گردید: «پیش از هر چیز، باید هوشمندی ایرانیان را که موجبات پیدایش افکار آزادی‌خواهانه را فراهم کرد، مورد ستایش قرار داد؛ اما متأسفانه تاکنون از این هوش و ذکاوت، فقط در جهت اصلاحات نظری و نه عملی، استفاده شده است، حس سازمان‌دهی که لازمه اصلاحات اداری است، فقدانش به چشم می‌خورد» (Grothe, 1990: 256). شوستر نیز تأکید کرده بود که در نظام مشروطه همان سازوکارهای پیشین در جریان بوده (Shuster, 2007: 17) و مشروطه‌خواهانی که بعد از برکناری محمدعلی شاه به سمت‌های دارای قدرت و نفوذ در حکومت جدید رسیدند با پیروی از سنت پیشینیان‌شان مناصب خود را در وهله نخست خرج ترقی خویش کردند و سپرده‌ای برای تأمین منافع سپرده‌گذاران پنداشتند (Shuster, 2007: 39)؛ چراکه در این دوران نیز «ایجاد مجلس و قانون‌نویسی صرف به رفع ایرادات اساسی کمکی نمی‌رساند، هرج‌ومرج و ناامنی و عدم نظم و آرامش یکی از بلیات جان‌سوزی است که مردم این مملکت به آن دچار گردیده‌اند و مادام که برای اعاده نظم و

آرامش و استقرار امنیت اقدامی به عمل نیاید اهالی این کشور روی آسایش و خوشبختی را نخواهند دید» (Wilson, 1984: 198).

فقدان دستگاه دیوانی مستقر در سراسر ایران، عملاً امکان هرگونه اقدامی را از حکومت مرکزی سلب نموده بود: «تکرار دائمی چند عبارت توخالی از قبیل قانون اساسی مشروطیت باعث تغییر بنیادی هیچ چیز در ایران نشده است. سازمان و اعضای کشوری و مذهبی، با زمان سابق فرق چندانی ندارد. حکومت همان ساختار و الگوی قدیمی خود را حفظ کرده است. اندیشه‌های نو، جز تشدید شلوغی‌ها و دامن زدن به آشوب‌ها و نابسامانی‌ها، تاکنون بهره دیگری نداشته است، همه مسائل سطحی و ظاهری است، عمق و ریشه‌ای در آن دیده نمی‌شود» (Eugène, 1983: 229).

استمرار چنین شرایطی که در واقع ایضا و تداوم اختلال کارکردی در تمامی ابعاد نظام جامعه ایران بود، وضعیت اسفناکی را برای ایران در انتهای قرن ۱۳ شمسی ایجاد نمود: «نشانه‌های تقریباً سراسری فقر و فلاکت که از وجوه مشخصه ایران در آن ایام (۱۲۹۸ش) به شمار می‌رفت، حاکی از بی تفاوتی و نابودی روحیه جمعی و شرایط اسفباری بود که این تمدن بزرگ گذشته اینک به آن دچار شده بود؛ مسائلی که دلیل آن سوء حکومت بود. البته تردیدی نیست که اشغال کشور توسط نیروهای بیگانه تا حدودی در این امر سهیم بود، ولی به نظر می‌آید که مسئولیت اصلی این وضع را عوامل دیگری عهده‌دار بودند» (Ellis, 1993: 173). این شرایط اسفناک را مارچنکو^۱ در ۱۲۹۷ اینچنین توصیف نموده است: «ایران تقریباً محروم از جاده و راه‌های ارتباطی، بدون صنعت و بدون فرهنگ، بیمار، فقیر، ضعیف و با اداره نامطلوب کشور، تحت سلطه‌های شدیدی است» (Marchenko, 1992: 19).

مقایسه وضعیت ایران در انتهای قرن ۱۳ شمسی، شباهت‌های فراوان آن به ایران در دهه پایانی قرن ۱۲ که انتهای یک سده آشوب و ناامنی بود را نمایان می‌ساخت. وجود نیروهای معارض با حکومت مرکزی (بقایای افشاریه در برابر جمهوری خواهان گیلان و

1. Marchenko

دموکرات‌های آذربایجان)، ناآرامی و راهزنی و غارت مداوم در ایالات و فقدان قشون و نیروی نظامی لازم برای ایجاد امنیت، عقب‌ماندگی در صنایع و علوم نوین و فقدان راه و جاده مناسب. تمام این موارد سبب گردید تا نحله‌ای از اندیشمندان ایرانی به اندیشه ایجاد دستگاه دیوانی و اداری که توانایی انجام اصلاحات و تغییرات را داشته باشد، متمایل گردند. ریشه‌های این اندیشه در همان مجلس اول نضج گرفت، جایی که تقی‌زاده در نطق خود اندیشه دستگاه دیوانی متمرکز و قدرتمند را چنین بیان نمود: «این مجلس از راه‌های عادی نمی‌تواند داخل کار شود، بلکه باید به یک قوه فوق‌العاده و پنجه آهنینی مملکت را اصلاح نماید... چطور محمدعلی پاشا در مصر و ناپلئون در فرانسه کردند» (Abadiyan, 71: 2004). استمرار سلطنت مطلقه در اوایل عصر مشروطه و پس از آن حکمرانی مشروطه‌خواهان؛ بالغ بر ۱۱ سال این موضوع را هر زمان مبرهن‌تر می‌ساخت که قانون‌نویسی در مجلس، نگارش برای نگارش است و همچون سنوات گذشته، بدنه اجرایی تام و کاملی برای اجرای اراده و تصمیم و قانون و ... وجود ندارد. همچنان که کتابچه دستورالعمل دیوانخانه عدلیه اعظم در سال ۱۲۴۱ یا کتابچه قانون یا سیر ناصری در سال ۱۲۵۶ یا قانون مجازات موسوم به کتابچه قانونی کنت در سال ۱۲۵۸ یا قانون ثبت و مهر دولتی در سال ۱۲۶۵ یا قانون تسهیل طرق و شوارع در سال ۱۲۶۹ یا قانون کاداستره در سال ۱۲۶۹ در عصر ناصری به تصویب رسیده و برای اجرا ابلاغ شده بود و همچنان که در عصر مظفری نخستین قانون مدنی در سال ۱۲۷۵ یا حقوق اداری در سال ۱۲۷۶ یا قانون تشکیلات عدلیه در ۱۲۷۹ به جهت بهبود شرایط زیست مردم اعلان گردیده بودند و لیکن تمامی آن‌ها به دلیل فقدان دستگاه دیوان و فرایندهای اجرایی مشخص و همگانی عملاً فاقد اثرگذاری و کارایی بوده و بدلیل اجرای سلیقه‌ای و یا اساساً عدم اجرا، درد و معضلی را درمان ننمودند. قوانین مصوب مجلس شورای ملی نیز از ایجاد تغییراتی ملموس و فوری در شرایط زندگی مردم عادی و حتی سازوکارهای حکمرانی، ناتوان جلوه نموده بطوری که بسیاری از قوانین مجلس شورای ملی یا اجرا نگردید و یا به پایتخت محدود ماند.

به موازات این موضوع، ناکارآمدی کابینه‌ها بویژه کابینه‌های دوره دوم که در اختیار

مشروطه‌خواهان بود، بیش از پیش به وضعیت آشفته ایران دامن زد. در بین سال‌های ۱۲۸۶ الی ۱۲۹۹، ۴۳ کابینه تشکیل گردید که اگر ترمیم‌های کابینه‌ها را بعنوان تشکیل کابینه جدید بحساب آوریم، این تعداد به ۵۱ افزایش می‌یابد: هر سه ماه یک کابینه! مهم‌ترین عامل در سقوط مداوم کابینه‌ها علاوه بر تضادهای نیروها و فشارهای خارجی، فقدان ابزار لازم در پیشبرد برنامه‌های آنان بود چراکه اساساً دستگاه دیوانی دارای نفوذ و قدرت پیشگیری وجود نداشت. از این رهگذر، دوگانه‌ای از سوی اندیشمندان طرح می‌گردد: از یک سو ادامه شرایط فعلی ایران را به سرنوشت اندلس خواهد رساند و به معنی از دست دادن تمامیت سرزمینی و اضمحلال و محو شدن فرهنگ و پیوستگی تاریخی سرزمینی به نام ایران است و از سوی دیگر ژاپن که با انجام تغییرات در ساحت حکمرانی خود و ایجاد دستگاه دیوانی متمرکز به رقیبی برای اروپائیان تبدیل شده بود.

بر همین اساس نیز ایده استقرار مرکز ثقلی در کشور که توانایی گسترش نفوذ خود به تمام سرزمین را داشته باشد، بعنوان راه‌حلی برای اتمام اخلال کارکردی چندوجهی نضج گرفته، اندیشه‌ای که مفاهیم گوناگونی برای آن بکار برده شد (استبداد منور، دیکتاتوری مصلح، پنجه آهنین و ...) اما تمامی آن‌ها یک خواسته را دنبال می‌نمودند که عبارت بود از دستگاه دیوانی و اداری مقتدر و کارا که توانایی غلبه بر عوامل ایجادکننده بی‌ثباتی و ... را برطرف نماید.

گرچه آدمیت، تقی‌زاده، آبادیان و ناصرالملک را اولین افرادی معرفی نموده‌اند که اندیشه استقرار دستگاه دیوانی مقتدر و دولت نیرومند را بیان نمودند (Adamiyat, 1976: 89; Abadiyan, 2006: 367) اما ملک‌الشعراى بهار خود را مروج این ایده معرفی نموده است (بهار، ۱۳۷۹: ۱۰۰). در هر صورت اندیشه ایجاد دولت در معنای نوین آن که دارای قدرت آمره بوده و از توانایی گسترده‌گی تام سرزمینی و پیشگیری در سراسر مملکت برخوردار باشد، بین سال‌های ۱۲۹۳ الی ۱۲۹۹ در نشریاتی چون بهار و نوبهار (ملک‌الشعراى بهار) کاوه (سیدحسن تقی‌زاده) ارشاد (مؤیدالممالک فکری ارشاد)، برق، رعد و شرق (سید ضیاءالدین طباطبایی) و دیگر نشریات، ایده‌پردازی و تکوین گردید.

جان مایه این ایده پردازی در نظارت بهار و تقی زاده خلاصه می شد:

* نبود یک مرکز ثقل که هرج و مرج ها، اغتشاش ها، اختلاف ها و ناامنی ها را سبب شده و به همین دلیل بایست یک حکومت مقتدر تشکیل داد که نظم را رواج داده و از آشفته گی ها جلوگیری نماید؛ دیکتاتوری غمخوار که اگر لازم شد باید آن را از چوب تراشید (Bahar, 2000: 250) تا بتواند به هرج و مرج موجود در ایران سامان ببخشد: «از هر سری صدایی برمی آید، مرکزی لازم است که صداهای سرها به وسیله روابط اجتماعی به آن مرکز رسیده و از آن مرکز بیرون بیاید، یک صدا باشد نه سی کرور صدا، سی کرور صدا به هیچ جا نمی رسد، ولی یک صدا را همه کس می شنود و می فهمد» (Newbahar, 1917).

* ایران صد هزار فرسنگ از ملل متمدن عقب افتاده است و برای جبران آن نیازمند به انجام تغییرات فوری است که این امر احتیاج به فرمانده مقتداری دارد همچون پطر یا میکادو یا بیسمارک. از نظر تقی زاده، چهار نوع حکومت وجود دارد (استبدادی، مشروطه کامل، مشروطه معیوب و استبداد منور) که از نظر وی ایران نیازمند به استبداد منور است. وقوع انقلاب اکتبر در سال ۱۹۱۷ (۱۲۹۶) به تشدید اوضاع نابسامان ایران انجامید. هرچند در ابتدا نیروهای انقلابی روس به ترک نیروهای نظامی آن کشور از ایران دستور دادند، لیکن آرمان های انقلاب بلشویکی و از آن مهم تر، اهمیت سرزمین ایران در اجرای سیاست های نوین روسی، آنان را بسیار زود مجدداً متوجه ایران گردانید. در فاصله میان این خروج و ورود، قرارداد ۱۹۱۹ میان ایران و انگلیس منعقد شده بود که اعتراضات بسیاری را به همراه آورد و موجب سرنگونی یکی از معدود کابینه های دارای عملکرد مثبت ایران عصر مشروطه گردید. دو واقعه دیگر موجب شد تا هراس تجزیه ایران بیش از گذشته به ناکارآمدی حکمرانی مشروطه صحنه گذارد: جنبش حزب دموکرات در تبریز به ریاست شیخ محمد خیابانی و تشکیل حکومت جمهوری موقت ایران در گیلان به ریاست میرزا کوچک خان. در پاییز و زمستان ۱۲۹۹ گزارش های مختلف حاکی از آن بود که وضعیت در حد اعلای بی نظمی و آشفته گی است.

وقوع این حوادث که نشان بر استمرار آشفتگی و اخلال کارکردی نظام اجتماعی ایران بود، زمینه را برای ایده اقتدار مرکزی فراهم نمود. چراکه تمامی اقشار اجتماع ایران، در عسرت و سختی فراوانی بسر می‌بردند: «کیسه خالی، ادارات نامنظم، افکار پریشان، مردم از وضعیت و جریان ناراضی، کشمکش ساری است، اوضاع شبه به گود زورخانه» (Hedayat, 1950: 369). نیاز مبرم به ایجاد تغییراتی برای همگان محسوس گردیده بود: «چاره در رفع چنین وضعی است؛ زیرا مجلس به میخ و نعل می‌زند. درحالی که کج‌دار و مریز دواى درد نیست؛ استخوان را باید از لای زخم درآورد، یا رومی روم شد یا زنگی زنگ (Hedayat, 1950: 350)؛ مردم هم از کابینه‌های متزلزل و افکار آشفته و نبود نقشه به تنگ آمده بودند؛ بنابراین سردار سپهی که به نظام رونق داده و نفوذ دولت را در اطراف کشور افزوده، امید مردمانی بود که آرزوهای در دل انباشته سردار را مرد کار می‌بینند و بدو امیدوارند» (Hedayat, 1950: 359).

مقدمات کار نیز فراهم گردیده بود و همچون ابتدای قرن ۱۳ شمسی که ویژگی کشور حائل سبب گردید تا فرستادگان انگلیسی، ایران را به عرصه جدیدی وارد نماید، این بار نیز در آستانه قرن ۱۴ شمسی، ایران به آستانه جدیدی جهت ترقی و پیشرفت وارد گردد (Sheikh al-Islami, 1989: 162).

بالاخره یک‌صد سال تلاش و اندیشه‌ورزی برای بهبود عملکرد ابعاد کارکردی حکمرانی در ایران که از پادشاه مسلوب‌الاختیار آغاز و به سلطنت مشروطه رسیده بود برای حل اخلال کارکردی چندوجهی به ۳ اسفند سال ۱۲۹۹ رسید. اولین اعلامیه رضاخان که مشهور به اعلامیه «من حکم می‌کنم» می‌باشد، نوید ایجاد دستگاه دیوانی را برای ایجاد سامان در کارکردهای جامعه ایران با خود به همراه داشت:

«مشیت کردگاری ... این فرصت را برای ما تدارک دیده، اینک در تهران هستیم. ما پایتخت را تسخیر نکرده‌ایم... فقط به تهران آمدیم برای اینکه پایتخت خود را پاک و شایسته این نمایم که معنی حقیقی سرپرستی مملکت و مرکزیت حکومت بدان اطلاق گردد. حکومتی که در فکر ایران باشد، حکومتی که فقط تماشاچی بدبختی‌ها و فلاکت

ملت خود واقع نگردد. حکومتی که نیرو و راحتی قشون را یگانه راه نجات مملکت بدانند... حکومتی که در اقطار سرزمین آن هزارها اولاد مملکت از گرسنگی و بدبختی حیات را بدرود نگویند... حکومتی که بازیچه دست سیاسیون خارجی نباشد... زنده باد پادشاه ایران! پاینده باد ملت ایران! قوی و باعظمت باد قشون و قزاقان دلاور ایران» (Dolatabadi, 1983: 330).

نتیجه‌گیری

تحلیل وضعیت ایران در انتهای قرن ۱۳ شمسی بر اساس نظریه کارکردگرایی ساختاری مشخص می‌سازد که شکل‌گیری اندیشه استبداد منور در واقع تلاشی در جهت اتمام اختلال کارکردی در ابعاد چهارگانه نظام اجتماعی ایران بوده است. این اختلال کارکردی که در نتیجه آشوب و کشمکش دائمی در ایران قرن ۱۲ ش بوده است، در سراسر یک‌صد سال سلطنت قاجاریه استمرار داشته و تلاش‌های صورت گرفته در جهت رفع یا بهبود هر یک از ابعاد چهارگانه، به نتیجه قابل ملاحظه‌ای که تأثیر مثبت بر زیست ایرانیان داشته باشد، منتهی نگردیده بود.

حفظ نظم و یا ایجاد انتظام در یک نظام اجتماعی نیازمند انطباق کارکردی تمامی ابعاد نظام اجتماعی بوده که در این خصوص انطباق دو خرده نظام اقتصاد (با کارکرد تأمین کالا و خدمات) و سیاست (با کارکرد تخصیص و تصمیم‌گیری) بسیار ضروری است. لیکن بررسی وضعیت ایران در دوره سلطنت مشروطه نمایان می‌سازد اساساً این انطباق وجود نداشته و اختلال کارکردی در بُعد اقتصادی، بُعد سیاسی را مجبور به انعقاد قرارداد ۱۹۱۹ جهت تأمین مالی می‌سازد. این موضوع بخوبی اختلال در بنیادی‌ترین کارکرد نظام ایران قاجاری را مشخص می‌سازد که بر اساس الگوی کارکردی بر عدم انطباق و فقدان کارکرد سایر وجوه نیز اثرگذار گردید.

فرجام استمرار چنین وضعیتی در حکمرانی مشروطه، نیاز ایران به موضوعی فراتر از قانون‌گذاری را مبرهن می‌سازد و در تغییری مفهومی از تحدید قدرت، الگوی ژاپن و آلمان در ایجاد سازوکاری مرکزی و مقتدر جهت ایجاد اصلاحات مدنظر اندیشمندان قرار

گرفته و با ایفای نقش آنچه در کارکردگرایی ساختاری محیط خارجی نامیده شده، کودتای ۱۲۹۹ به وقوع پیوسته و استبداد منور به جهت برطرف نمودن اختلالات کارکردی نظام اجتماعی، حکمرانی در ایران را بدست گرفته تا نظمی نوین را سامان دهد.

ORCID

Abolghasem Shahriari

 <https://orcid.org/0000-0002-3193-7344>

Seyed Hosein Athari

 <https://orcid.org/0000-0001-7332-4848>

Mohsen Khalili

 <https://orcid.org/0000-0003-2104-6545>

Mahdi Najafzadeh

 <https://orcid.org/0000-0003-4503-1057>

منابع

- آبادیان، حسین، (۱۳۸۳)، *ایران از سقوط مشروطه تا کودتای سوم اسفند*، تهران: موسسه مطالعات و پژوهش‌های سیاسی.
- آبادیان، حسین، (۱۳۸۵)، *بحران مشروطیت در ایران*، تهران: موسسه مطالعات و پژوهش‌های سیاسی.
- آدمیت، فریدون، (۱۳۵۵)، *ایدئولوژی نهضت مشروطیت ایران*، تهران: پیام.
- آخوندزاده، فتحعلی، (۱۲۴۱)، *مکتوبات کمال‌الدوله*، به اهتمام علی اصغر حقدار (۱۳۹۵)، بی‌جا: باشگاه ادبیات.
- آبرونساید، ادموند، (۱۳۷۳)، *خاطرات و سفرنامه ژنرال آبرونساید در ایران به‌ضمیمه اسناد و مکاتبات سیاسی وزارت خارجه انگلستان (۱۹۲۰-۱۹۲۱)*، ترجمه احمد تدین و داود حیدری، تهران: موسسه پژوهش و مطالعات فرهنگی.
- احتشام‌السلطنه، (۱۳۶۷)، *خاطرات احتشام‌السلطنه*، چاپ دوم، به کوشش محمدمهدی موسوی، تهران: زوار.
- اشرف، احمد، (۱۳۵۹)، *موانع تاریخی رشد سرمایه‌داری در ایران دوره قاجار*، تهران: انتشارات زمینه.
- اصفهانی، ابوطالب‌خان، (۱۳۶۳)، *مسیر طالبی یا سفرنامه میرزا ابوطالب‌خان*، به کوشش حسین خدیوچم، تهران: سازمان انتشارات.
- اعتمادالسلطنه، محمدحسن، (۱۳۵۰)، *روزنامه خاطرات اعتمادالسلطنه مربوط به سال‌های ۱۲۹۲ تا*

- ۱۳۱۳ هجری قمری، به کوشش ایرج افشار. تهران: امیرکبیر.
- ایس، سی.اچ، (۱۳۷۲)، دخالت نظامی بریتانیا در شمال خراسان ۱۹۱۸-۱۹۱۹، ترجمه کاوه بیات، تهران: موسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی.
- امین‌الدوله، میرزاعلی‌خان، (۱۳۷۰)، خاطرات سیاسی میرزاعلی‌خان امین‌الدوله، به کوشش حافظ فرمانفرمایان تهران: امیرکبیر. چاپ سوم.
- اوین، اوژن، (۱۳۶۲)، ایران امروز ۱۹۰۷ - ۱۹۰۶: ایران و بین‌النهرین، سفرنامه و بررسی‌های سفیر فرانسه در ایران، ترجمه علی‌اصغر سعیدی، تهران: زوار.
- اولیویه، گیوم آنتوان، (۱۳۷۱)، سفرنامه اولیویه: تاریخ اقتصادی-اجتماعی ایران در دوران آغازین عصر قاجار، ترجمه محمدطاهر میرزا، تهران: اطلاعات.
- ایمان، محمدتقی و نوشادی، محمودرضا، (۱۳۹۰)، «تحلیل محتوای کیفی»، فصلنامه پژوهش، ۳ (۲)، ۴۴-۱۵.
- برآرد (۱۲۹۲)، شورش ایران، دسترسی در: <https://b2n.ir/b66819>
- بلوشر، وپیرت، (۱۳۶۳)، سفرنامه بلوشر (گردش روزگار در ایران)، ترجمه کیکاووس جهاننداری، تهران: خوارزمی.
- بنجامین، سمیویل گرین ویلر، (۱۳۶۳)، ایران و ایرانیان: عصر ناصرالدین‌شاه، ترجمه محمد حسین کردبچه، تهران: جاویدان.
- بهار، محمدتقی، (۱۳۷۹)، تاریخ مختصر احزاب سیاسی ایران: انقراض قاجاریه، ۲ جلد، تهران: امیرکبیر.
- بهیانی، ابوطالب، (۱۲۵۴)، منهاج‌العلی، منتشره در سیاست‌نامه‌های قاجاری: سی‌ویک اندرزنامه سیاسی عصر قاجار (جلد ۳)، گردآوری غلامحسین زرگری‌نژاد، تهران: نگارستان اندیشه، ۱۳۹۸.
- بی‌نام ۱، (۱۲۸۵)، مکتوب دانشمند، منتشره در رسائل مشروطیت: مشروطه به روایت موافقان و مخالفان، جلد ۱، تصحیح و تحشیه غلامحسین زرگری‌نژاد (۱۳۸۷)، تهران: انتشارات موسسه تحقیقات و توسعه علوم انسانی.
- بی‌نام ۲، (۱۲۸۵)، مکتوب شهری، منتشره در رسائل مشروطیت: مشروطه به روایت موافقان و مخالفان، جلد ۱، تصحیح و تحشیه غلامحسین زرگری‌نژاد (۱۳۸۷)، تهران: انتشارات

موسسه تحقیقات و توسعه علوم انسانی.

- پولاک، یاکوب ادوارد، (۱۳۶۸)، *سفرنامه پولاک: ایران و ایرانیان*، ترجمه کیکاووس جهانداری، تهران: خوارزمی.

- تاج‌السلطنه، (۱۳۷۸)، *خاطرات تاج‌السلطنه*، به کوشش مسعود عرفانیان، چاپ چهارم، تهران: نشر تاریخ ایران.

- تبریزی، منصوره (۱۳۹۳)، «تحلیل محتوای کیفی از منظر رویکردهای قیاسی و استقرایی»، *فصلنامه علوم اجتماعی*، ۶۴، ۱۳۸-۱۰۵.

- تره‌زل، کامی آلفونس، (۱۳۶۱)، *یادداشت‌های ژنرال تره‌زل در سفر به ایران*، ترجمه عباس اقبال آشتیانی، تهران: فرهنگسرا.

- جونز، هارفورد، (۱۳۸۷)، *روزنامه سفر خاطرات هیئت اعزامی انگلستان به ایران*، مترجم مانی صلاحی علامه، تهران: نشر ثالث.

- جوکار، حامد؛ نجفی، موسی، (۱۳۹۴)، «تحلیل و مقایسه نهشت مشروطیت و انقلاب اسلامی با توجه به نظریه‌های جامعه‌شناسانه انقلاب»، *مطالعات انقلاب اسلامی و دفاع مقدس*، ۱ (۱)، ۱۱۳-۱۳۶.

- حجازی، سیدعلی وقارالملک، (۱۲۷۱)، *جام جم هندوستان*، <https://b2n.ir/n40798> دسترسی در:

- حسینی خورموجی، محمدجعفر، (۱۲۴۰) *حقایق الاخبار ناصری*. <https://b2n.ir/e65305> دسترسی در:

- خسرومیرزا، (۱۳۴۹)، *سفرنامه خسرومیرزا*، به قلم مصطفی افشار، به کوشش محمد گلبن، تهران: مستوفی.

- خلیلی، محسن، (۱۳۹۰)، «ویژگی‌های بافتار ژئوپلیتیک ایران دوران قاجار از منظر سفرنامه‌نویسان روس»، *تاریخ اسلام و ایران*، ۱۲، ۱۴۲-۱۰۵.

- دالمانی، هانری رنه، (۱۳۳۵)، *سفرنامه از خراسان تا بختیاری مشتمل بر: طرز زندگی، آداب رسوم، اوضاع اداری، اقتصادی، اجتماعی و فلاحتی و صنایع ایران از زمان قدیم تا پایان سلطنت قاجاریه*، ترجمه علی محمد فره‌وشی، تهران: امیرکبیر.

- دروویل، گاسپارد، (۱۳۳۷)، *سفرنامه دروویل*، ترجمه جواد محبی، تهران: گوتنبرگ.

- دسترویل، آگرا، (۱۳۰۹)، *یادداشت‌های ژنرال دسترویل در سال‌های ۱۹۱۸-۱۹۱۷*، ترجمه میرزا حسین خان انصاری، تهران: روزنامه یومیه کوشش.
- دوگوبینو، ژزف آرتور، (۱۳۶۷)، *سه سال در آسیا*، ترجمه عبدالرضا هوشنگ مهدوی، تهران: کتابسرا.
- دولت‌آبادی، یحیی، (۱۳۶۲)، *حیات یحیی*، ۴ جلد، تهران: فردوسی.
- رایس، کلارا کالویر، (۱۳۸۳)، *زنان ایران و راه و سرم زندگی آنان*، ترجمه اسداله آزاد، تهران: کتابدار.
- رشدیه، حسن، (۱۳۶۲)، *سوانح عمر*، به کوشش شمس‌الدین رشدیه، تهران: نشر تاریخ ایران.
- ریتزر، جورج، (۱۳۸۸)، *نظریه‌های جامعه‌شناسی در دوران معاصر*، ترجمه محسن ثلاثی، تهران: نشر نی.
- زاهدی، محمدجواد، حیدرپور، محمد، (۱۳۸۷)، «جامعه‌شناسی انزوای روشنفکران (نقد کنش‌های روشنفکران عصر مشروطه تا پایان سلطنت پهلوی اول)»، *جامعه‌شناسی ایران*، ۹ (۱)، ۱۴۱-۱۲۷.
- سایکس، پرسی مولزورث، (۱۳۳۶)، *سفرنامه ژنرال سرپرسی سایکس یا ده هزار میل در ایران*، تهران: ابن‌سینا.
- سرنا، کارلا، (۱۳۶۲)، *سفرنامه مادام کارلا سرنا: آدم‌ها و آیین‌ها در ایران*، ترجمه علی‌اصغر سیدی، تهران: زوار.
- سعیدالاطباء، میرزا حسین‌خان، (۱۲۸۵)، *راه ترقی و ازدیاد ثروت*، منتشره در رسائل مشروطیت: مشروطه به روایت موافقان و مخالفان، جلد ۱، تصحیح و تحشیه غلامحسین زرگری‌نژاد (۱۳۸۷)، تهران: انتشارات موسسه تحقیقات و توسعه علوم انسانی.
- سینکی، میرزامحمد، (۱۳۲۱)، *مجدیه یا کشف الغرائب*، تصحیح سعید نفیسی، تهران: چاپخانه بانک ملی ایران.
- شمیم، علی‌اصغر، (۱۳۷۱)، *ایران در دوره سلطنت قاجار*، تهران: علمی.
- شوستر، ویلیام مورگان، (۱۳۸۶)، *اختناق ایران*، ترجمه حسن افشار، تهران: افشار.
- شوشتی، عبداللطیف، (۱۳۶۳)، *تحفه‌العالم و ذیل‌التحفه*، به کوشش صمد موحد، تهران: طهوری.

- شیخ‌الاسلامی، محمدجواد، (۱۳۶۸)، *اسناد محرمانه وزارت خارجه بریتانیا درباره قرارداد ۱۹۱۹ ایران و انگلیس*، جلد اول، تهران: کیهان.
- طالبوف، عبدالرحیم، (۱۲۶۸)، *کتاب احمد*، به کوشش باقر مؤمنی، تهران: انتشارات شبگیر.
- عیسوی، چارلز، (۱۳۶۲)، *تاریخ اقتصادی ایران*، ترجمه از یعقوب آژند، تهران: نشر گستره.
- عین‌السلطنه، قهرمان میرزا سالور، (۱۳۷۴)، *روزنامه خاطرات عین‌السلطنه*، ۱۰ جلد، به کوشش مسعود سالور و ایرج افشار، تهران: اساطیر.
- فشاھی، محمدرضا، (۱۳۶۰)، *تکوین سرمایه‌داری در ایران*، تهران: گوتنبرگ.
- فرهاد میرزا معتمدالدوله، (۱۳۶۶)، *سفرنامه فرهاد میرزا*، به کوشش غلامرضا طباطبایی تهران: علمی.
- فلاندن، اوژن ناپلئون، (۱۳۲۴)، *سفرنامه اوژن فلاندن به ایران در سال‌های ۱۸۴۰-۱۸۴۱*، ترجمه حسین نورصادقی، اصفهان: نقش جهان.
- فوربزلیث، فرانسیس، (۱۳۶۶)، *کیش مات: خاطرات مباشر انگلیسی سردار اکرم*، ترجمه حسین ابوترابیان، تهران: اطلاعات.
- فورتسکیو، ال. اس، (۱۳۷۹)، *رجال تهران و برخی ولایات شمال غرب ایران*، ترجمه محمدعلی کاظم‌بیگی، تهران: مرکز انتشارات و چاپ وزارت خارجه.
- قزوینی، محمدشفیع، (۱۲۶۱)، *قانون قزوینی*، به کوشش ایرج افشار، تهران: طلایه، ۱۳۷۰.
- کتاب آبی، (۱۳۶۳)، *گزارش‌های محرمانه وزارت خارجه انگلیس درباره انقلاب مشروطه ایران*، جلد چهارم: از تاریخ ۵ دسامبر ۱۹۰۹ تا ۳۰ دسامبر ۱۹۱۰، به کوشش احمد بشیری، تهران: نشر نو.
- کرزن، جورج ناتانیل، (۱۳۸۰)، *ایران و قضیه ایران*، ۲ جلد، غلامرضا وحید مازندرانی، تهران: علمی و فرهنگی.
- کرمانشاهی، احمد، (۱۳۷۰)، *مرآت الاحوال جهان‌نما*، به کوشش علی دوانی، تهران: امیرکبیر.
- کولارژ، یان، (۱۳۸۴)، *بیگانه‌ای در کنار کوچک خان*، ترجمه رضا میرچی، تهران: فروزان‌روز.
- گاردان، کلود متو آلفرد، (۱۳۶۲)، *خاطرات مأموریت ژنرال گاردان*، ترجمه عباس اقبال آشتیانی، تهران: نگاه.
- گودرزی، غلامرضا، (۱۳۸۳)، *دین و روشنفکران مشروطه*، تهران: اختران.

- گولد، جی.بی، (۱۳۹۲)، *یادداشت‌های محرمانه کونسولگری انگلستان در سیستان و فائانات سال‌های ۱۹۱۷ تا ۱۹۱۹ میلادی*، ترجمه محمود فاضل بیرجندی، تهران: هیرمند.
- لومینیتسکی، اس، (۱۳۹۲)، *ایران و ایرانیان: ایران در روزگار مظفرالدین‌شاه از نگاه سفرنامه‌نویس روس*، ترجمه محمد نایب‌پور، تهران: نگاه گستران فردا.
- ماموتنف، ان.پی، (۱۳۶۳)، *بمباران مجلس شورای ملی در سال ۱۳۲۶ هجری قمری، حکومت نزار و محمدعلی‌شاه*، ترجمه شرف‌الدین قهرمانی، تهران: اشکان.
- محمدی‌اصل، عباس، (۱۳۹۰)، *پارسونز و نظریه کنش*، تهران: نشر گل آذین.
- مک‌گرگور، چارلز، (۱۳۶۸)، *شرح سفری به ایالت خراسان و شمال غربی افغانستان*، ترجمه مجید مهدی‌زاده، مشهد: آستان قدس رضوی.
- ملایی توانی، علیرضا، (۱۳۹۱)، «تبیین ریشه‌های اجتماعی اقتصادی انقلاب مشروطه»، *تحقیقات تاریخ اجتماعی*، ۲ (۲)، ۱۳۵-۱۵۹.
- ملک، جان، (۱۳۸۰)، *تاریخ کامل ایران*، ۲ جلد، ترجمه اسماعیل حیرت، تهران: افسون.
- موریه، جیمز جاستی نین، (۱۳۸۶)، *سفرنامه جیمز موریه*، سفرنامه یکم: از راه ایران، ارمنستان و آسیای کوچک به قسطنطنیه ۱۸۰۸-۱۸۰۹، ترجمه ابوالقاسم سری، تهران: توس.
- میرزاملکم‌خان، (۱۲۳۸)، *کتابچه غیبی*. دسترسی در: <https://b2n.ir/t68090>
- میرزاملکم‌خان، (۱۲۴۰)، *دستگاه دیوان*. دسترسی در: <https://b2n.ir/q30644>
- موزر، هنری، (۱۳۵۶)، *سفرنامه ترکستان و ایران (گذری در آسیای مرکزی)*، ترجمه علی مترجم، تهران: سحر.
- ناطق، هما، (۱۳۷۵)، *کارنامه فرهنگی فرنگی در ایران*، تهران: خاوران.
- نصیری، محمدرضا؛ رحمانیان، داریوش؛ رضوی خراسانی، سیدحسین، (۱۳۹۹)، «لوطیان و نقش آنان در آشوب‌های اصفهان بین سال‌های ۱۲۴۰ تا ۱۲۶۵ هجری قمری برابر با ۱۸۲۴ تا ۱۸۴۹ میلادی»، *پژوهشنامه تاریخ‌های محلی ایران*، ۳ (۲)، ۹۸-۱۲۱.
- نیدرمایر، اسکارفون، (۱۳۶۳)، *زیر آفتاب سوزان ایران*، ترجمه کیکاووس جهاننداری، تهران: تاریخ ایران.
- نیلستروم، گوستاو، (۱۳۷۲)، *شاخه نبات، خاطرات سرگرد نیلستروم افسر سوئدی ژاندارمری ایران*، ترجمه افشین پرتو، بوشهر: اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی استان بوشهر.

- واتسن، رابرت گرانٹ، (۱۳۴۰)، *تاریخ ایران از ابتدای قرن نوزدهم تا سال ۱۸۵۸ با نظری اجمالی* به وقایع عمده‌ای که به استقرار خاندان قاجار منجر شده است، ترجمه غلامعلی وحید مازندرانی، تهران: امیرکبیر.
- ویشارد، جان جی، (۱۳۶۳)، *بیست سال در ایران: روایت زندگی سه پادشاه در ایران*، ترجمه علی پیرنیا، تهران: نوین.
- ویلز، جارلز جیمز، (۱۳۸۸)، *ایران در یک قرن پیش: سفرنامه دکتر ویلز*، ترجمه غلامحسین قراگوزلو، تهران: اقبال.
- ویلسن، آرنولد تالبوت، (۱۳۶۳)، *سفرنامه ویلسن یا تاریخ سیاسی و اقتصادی جنوب غربی ایران*، ترجمه حسین سعادت نوری، تهران: وحید.
- هدایت، مهدی قلی مخبرالسلطنه، (۱۳۲۹)، *خاطرات و خطرات*، بی‌جا.
- هوملز، ویلیام ریچارد، (۱۳۹۰)، *سفرنامه ساحل خزر*، ترجمه شبنم حجتی سعیدی، رشت: فرهنگ ایلیا.
- هیل، اف، (۱۳۷۸)، *نامه‌هایی از قهستان*، ترجمه محمدحسن گنجی، مشهد: مرکز خراسان‌شناسی.
- یه‌ناگا، تویوکیچی، (۱۳۹۲)، *سفرنامه یه‌ناگا تویوکیچی به ایران و آناتولی*، ترجمه هاشم رجب‌زاده، تهران: طهوری.

References

- Abadian, H, (2004), *Iran from the Fall of the Constitution to the Coup of Esfand*, Tehran: Institute of Political Studies and Research. [In Persian]
- Abadian, H, (2006), *Constitutional Crisis in Iran*, Tehran: Institute of Political Studies and Research. [In Persian]
- Adami, F, (1976), *Ideology of Iran's Constitutional Movement*, Tehran: Payam. [In Persian]
- Ain al-Saltaneh, (1995), *Ain al-Saltaneh Diary*, Edited by Masoud Salour and Iraj Afshar, Tehran: Asatir. [In Persian]
- Akhundzadeh, F, (2015), *The Letters of Kamal al-Doulah*, by Ali Asghar Haqdar, Literature Club. [In Persian]
- Alcock, T, (1831), *Travels in Russia, Persia, Turkey, and Greece, in 1828-9*, Book digitized by Google from the Library of Oxford University and Uploaded to the Internet Archive: [https:// archive. org/ details/ dli.pahar.0126](https://archive.org/details/dli.pahar.0126).
- Alexander, J, (1827), *Travels from India to England*, Book Digitized by

- Google from the Library of Oxford University and Uploaded to the Internet Archive: <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.43993>.
- Amin al-Doleh (1991), *Political Memoirs of Mirza Ali Khan Amin al-Doleh*, by Hafez Farmanfarmayan, Tehran: Amir Kabir. Third edition. [In Persian]
 - Arnold. A, (1877), *Through Persia by Caravan*, Publisher: New York, Harper & Brothers: [https:// archive. org/ details/ in.ernet.dli.2015.505034](https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.505034).
 - Ashraf, A, (1980), *Historical Obstacles to the Growth of Capitalism in Iran During the Qajar Era*, Tehran: Field Publications. [In Persian]
 - Bahar, M, (2000), *Brief history of Political Parties of Iran: Extinction of Qajar*, Tehran: Amir Kabir. [In Persian]
 - Behbahani, A, (1875), *Minhaj al-Ali, Published in Qajar Politics: Civilian Political Journal of the Qajar Era (Volume 3)*, Compiled by Gholam Hossein Zarginejad, Tehran: Nagaristan Andisheh, 2018. [In Persian]
 - Berard (1913), *Iran Revolt*, available at: <https://b2n.ir/b66819>. [In Persian]
 - Blousher, W, (1984), *Blousher's Travel Book (Traveling Through Iran)*, Translated by Kikavus Jahandari, Tehran: Kharazmi. [In Persian]
 - Curzon, G, (2001), *Iran and the Iranian Problem*, Gholamreza Vahid Mazandarani, Tehran: Scientific and Cultural. [In Persian]
 - Dalmani, H, (1956), *A Travelogue from Khorasan to Bakhtiari Including: Lifestyle, Customs, Administrative, Economic, Social and Farming Conditions and Industries of Iran from Ancient Times to the End of the Qajar Dynasty*, Translated by Ali Mohammad Farahvashi: Tehran: Amir Kabir. [In Persian]
 - De Gubineau, J (1988), *Three Years in Asia*, Translated by Abdolreza Hoshang Mahdavi, Tehran: Ketabsara. [In Persian]
 - De lorey, E & Sladen, D, (1907), *Queer Things about Persia*, State Central Library, Hyderabad: [https:// archive. org/ details/ in.ernet.dli.2015.175178](https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.175178).
 - Dolatabadi, Y, (1983), *Hayat Yahya*, Tehran: Ferdowsi. [In Persian]
 - Droville, G (1958), *Travelogue of Droville*, Translated by Javad Mohebi, Tehran: Gutenberg. [In Persian]
 - Dunsterville, A, (1930), *Notes of General Dunsterville in 1917-1918*, Translated by Mirza Hossein Khan Ansari, Tehran: Koshesh. [In Persian]
 - Ehtsham al-Sultaneh, (1988), *Memories of Ehtsham al-Sultaneh*, by Mohammad Mehdi Mousavi, Tehran: Zovar. Second Edition. [In Persian]
 - Ellis, C. H, (1993), *British Military Involvement in North Khorasan 1918-*

- 1919, Translated by Kaveh Bayat, Tehran: Institute of Cultural Studies and Research. [In Persian]
- Esfahani, A, (1984), *Path of Talebi or the Travel Book of Mirza Abu Talib Khan*, by Hossein Khadiojam, Tehran: Publishing Organization. [In Persian]
 - Etemad al-Saltaneh, (1971), *Etimad al-Sstaneh's Diary from 1292 to 1313 AH*, by Iraj Afshar, Tehran: Amir Kabir. [In Persian]
 - Eugène, A, (1983), *Iran Today 1907-1906: Iran and Mesopotamia, Travelogue and Reviews of the French Ambassador in Iran*, Translated by Ali Asghar Saeedi, Tehran: Zavar. [In Persian]
 - Farhad Mirza, (1987), *Travelogue of Farhad Mirza*, by Gholamreza Tabatabai, Tehran: Scientific. [In Persian]
 - Fashahi, M, (2010), *Development of Capitalism in Iran*, Tehran: Gutenberg. [In Persian]
 - Flandén, E, (1945), *Eugene Flandén's Travelogue to Iran in 1840-1841*, Translated by Hossein Nursadeghi, Isfahan: Naqshjahan. [In Persian]
 - Forbiz Leith, F, (1987), *Kish Mat: The Memoirs of the British Commander Sardar Akram*, Translated by Hossein Abu Tarabian, Tehran: Etelaat. [In Persian]
 - Fortescue, L. S, (2000), *Regal Tehran and Some Northwestern Provinces of Iran*, Translated by Mohammad Ali Kazembeigi, Tehran: Publishing and Printing Center of the Ministry of Foreign Affairs. [In Persian]
 - Fraser, J, (1826), *Travels and Adventures in the Persian Provinces on the Southern Banks of the Caspian Asea, With an Appendix Containing Short Notices on the Giology and Commerce of Persia*, London Longman, Rees, Orme, Brown, and Green, University of Toronto: <https://archive.org/details/travelsadventure00frasuoft>.
 - Freygang, W, (1823), *Letters from the Caucasus and Georgia; to which are Added, the Account of a Journey into Persia in 1812 and an Abridged History of Persia since the Time of Nadir Shah*, John Murray (London): <https://archive.org/details/lettersfromcauc00freygoog>.
 - Gardan, C, (1983), *Memoirs of General Gardan's Mission*, Translated by Abbas Iqbal Ashtiani, Tehran: Negah. [In Persian]
 - Gould, J.B, (2012), *Confidential Notes of the British Consulate in Sistan and Qaenat from 1917 to 1919 AD*, Translated by Mahmoud Fasil Birjandi, Tehran: Hirmand. [In Persian]
 - Gudarzi, Gh, (2013), *Religion and Constitutional Intellectuals*, Tehran: Akhtaran. [In Persian]
 - Hedayat, M, (1950), *Memories and Dangers*, Without a Place. [In Persian]

- Hill, F, (1999), *Letters from Qahestan*, Translated by Mohammad Hasan Ganji, Mashhad: Khorasan Studies Center. [In Persian]
- Hummels, W, (2011), *Caspian Coast Travel Book*, Translated by Shabnam Hojjati Saidi, Rasht: Farhang Ilia. [In Persian]
- Iman, M & Noshadi, M, (2018), "Qualitative Content Analysis", *Research Quarterly*, 3 (2), 15-44. [In Persian]
- Ironside, E, (1994), *Memoirs and Travelogue of General Ironside in Iran with Documents and Political Correspondence of the British Foreign Office (1921-1920)*, Translated by Ahmed Tadyon and Davud Heydari, Tehran: Institute of Cultural Studies and Research. [In Persian]
- Issawi, C, (1983), *Economic History of Iran*, Translated by Yaqub Azhand, Tehran: Gostareh. [In Persian]
- Jokar, H & Najafi, M, (2015), Analysis and Comparison of Constitutionalism and the Islamic Revolution According to the Sociological Theories of the Revolution, *Islamic Revolution and Holy Defense Studies*, 1 (1) , 113-136. [In Persian]
- Jones, H, (2008), *Travel Diary of British Delegation to Iran*, Translated by Mani Salahi Allameh, Tehran: Sales. [In Persian]
- Kermanshahi, A, (1991), *Miraat Ahwal Jahannama*, Edited by Ali Devani, Tehran: Amir Kabir. [In Persian]
- Khalili, M, (2011), Features of the Geopolitical Context of Iran During the Qajar Era from the Perspective of Russian Travel Writers, *History of Islam and Iran*, 4 (12), 105-142. [In Persian]
- Khosromirza, (1970), *Khosromirza's Travel Book*, Written by Mustafa Afshar, Edited by Mohammad Golban, Tehran: Mostofi. [In Persian]
- Kitto, J, (1849), *The People of Persia*, Book Digitized by Google from the Library of Oxford University and Uploaded to the Internet Archive: <https://archive.org/details/peoplepersia00kittgoog>.
- Kolarge, Y, (2004), *A Stranger in the Side of Kochak Khan*, Translated by Reza Mirchi, Tehran: Forozan Roz. [In Persian]
- Lomnitsky, S, (2012), *Iran and Iranians: Iran in the Era of Muzaffar al-Din Shah from the Point of View of a Russian Travel Writer*, Translated by Mohammad Naibpour, Tehran: Negah Gostaran Farda. [In Persian]
- Lumsden, T, (1822), *A Journey from Merut in India, to London: Through Arabia, Persia, Armenia*, Black, Kingsbury, Parbury & Allen, New York Public Library: <https://archive.org/details/ajourneyfrommer00thogooq>.
- Malkom, J, (2010), *Complete History of Iran*, Translated by Ismail Hirat, Tehran: Afsun. [In Persian]

- Mamontov, N.P, (1984), *Bombing of the National Assembly in 1326 AH, The Reign of the Tsar and Mohammad Ali Shah*, Translated by Sharafuddin Garhami, Tehran: Ashkan. [In Persian]
- McGregor, C, (1989), *Narrative of a Trip to Khorasan Province and Northwestern Afghanistan*, Translated by Majid Mehdizadeh, Mashhad: Astan Quds Razavi. [In Persian]
- Mirzamalkam Khan, (1859), *Ketabche Ghibe*. Access at: <https://b2n.ir/t68090>. [In Persian]
- Mirzamalkam Khan, (1861), *Dastgah Divan*, Access at: <https://b2n.ir/q30644>. [In Persian]
- Mohammadi-Assal, A (2018), *Parsons and Action Theory*, Tehran: Golazin Publishing. [In Persian]
- Molai Towani, A, (2011), “Explaining the Socio-economic Roots of the Constitutional Revolution”, *Social History Research*, 5 (2), 135-159. [In Persian]
- Moriah, J (2006), *James Moriah's Travelogue, Travelogue 1: Through Iran, Armenia and Asia Minor to Constantinople 1808-1809*, Translated by Abolqasem Seri, Tehran: Tos. [In Persian]
- Moser, H, (1977), *Travelogue of Turkestan and Iran (Passage in Central Asia)*, Translated by Ali Martez, Tehran: Sahar. [In Persian]
- Nasiri, M, Rahmanian, D & Razavi Khorasani, H, (2019), “Lotians and their Role in the Riots of Isfahan between 1240 and 1265 AH equal to 1824 and 1849 AD”, *Journal of Local History of Iran*, 7 (2), 121-98. [In Persian]
- Natiq, H, (1996), *Farangi Cultural Record in Iran*, Tehran: Khavaran. [In Persian]
- Niedermayer, S, (1984), *Under the Burning Sun of Iran*, Translated by Kikavus Jahandari, Tehran: Tarikh Iran. [In Persian]
- Nilström, G, (1993), *Branch of the Plant, Memoirs of Major Nilström, A Swedish Officer of the Iranian Gendarmerie*, Translated by Afshin Perto, Bushehr: Islamic Guidance of Bushehr Province. [In Persian]
- No name 1, (1906), *Maktob Daneshmand*, Published in the Constitutionalist Essays: The Constitution According to the Narrative of Supporters and Opponents, Volume 1, Edited by Gholamhossein Zargrinejad, Tehran: Publications of the Research and Development Institute of Human Sciences. [In Persian]
- No name 2, (1906), *Maktob Shary*, Published in the Constitutionalist Essays: Constitutionalism According to the Narrative of Supporters and Opponents, Volume 1, Edited by Gholamhossein Zargari-nejad, Tehran: Humanities Research and Development Institute Publications. [In Persian]

- Olivier, G, (1992), *Olivier's Travel Book: The Socio-economic History of Iran During the Early Qajar Era*, Translated by Mohammad Taher Mirza, Tehran: Etelaat. [In Persian]
- Outseley, W, (1821), *Travels in Various Countries of the East: More Particularly Persia*, London: Rodwell and Martin: [https:// archive.org/ details/dli.ministry.06852](https://archive.org/details/dli.ministry.06852).
- Pollack, J, (1989), *Pollack's Travelogue: Iran and the Iranians*, Translated by Kikavos Jahandari, Tehran: Kharazmi. [In Persian]
- Porter, R, (1821), *Travels in Georgia, Persia, Armenia, Ancient Babylonia*, Book Digitized by Google from the Library of Oxford University and Uploaded to the Internet Archive: [https:// archive.org/ details/ in.ernet.dli.2015.151332](https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.151332).
- Qazvini, M, (1882), *Qazvini Law*, by Iraj Afshar, Tehran: Talaye, 1991. [In Persian]
- Rice, C, (2013), *Iranian Women and their Way of Life*, Translated by Asadallah Azad, Tehran: Ketabdar. [In Persian]
- Ritzer, G, (2009), *Sociological Theories in the Contemporary Era*, Translated by Mohsen Salasi, Tehran: Ney Publishing. [In Persian]
- Rushdieh, H (1983), *Autobiography*, by Shamsuddin Rushdieh, Tehran: Tarikh Iran Publication. [In Persian]
- S, (1984), *Iran and the Iranians: The Age of Naser al-Din Shah*, Translated by Mohammad Hossein Kordbcheh, Tehran: Javidan. [In Persian]
- Saeed al-Atba, (1906), *The Path of Progress and Wealth Increase*, Published in the Constitutionalist Essays: Constitutionalism According to the Supporters and Opponents, Volume 1, Edited by Gholamhossein Zargrinejad, Tehran: Publications of the Research and Development Institute of Human Sciences. [In Persian]
- Schuster, W, (2006), *Iran's Suffocation*, Translated by Hassan Afshar, Tehran: Afshar. [In Persian]
- Serna, C, (1983), *Madame Carla Serna's Travel Book: People and Rituals in Iran*, Translated by Ali Asghar Seidi, Tehran: Zavar. [In Persian]
- Shamim, A, (1992), *Iran during the Qajar Dynasty*, Tehran: Ilmi. [In Persian]
- Sheikh al-Islami, M, (1989), *British Foreign Ministry Confidential Documents about the 1919 Agreement between Iran and England*, Volume 1, Tehran, Kayhan. [In Persian]
- Shoberl, F, (1828), *Persia; Containing a Description of the Country, With an Account of its Government, Laws, and Religion, and of the Character, Manners and Customs, Arts, Amusements, &c. of Its Inhabitants*, Publisher: Philadelphia, J. Grigg, New York Public Library.

- Shushtri, A, (1984), *Tohfa-al-Alam and Zilol-al-Tahfa*, By Samad Mowahed, Tehran: Tahori. [In Persian]
- Sinki, M, (1942), *Majdiya or Kashf al-Gharaib*, Edited by Saeed Nafisi, Tehran: National Bank of Iran Printing House. [In Persian]
- Sykes, P, (1957), *The Travelogue of General Sir Percy Sykes or Ten Thousand Miles in Iran*, Tehran: Ibn Sina. [In Persian]
- Tabrizi, M, (2014), Analysis of Qualitative Content from the Perspective of Analogical and Inductive Approaches, *Social Sciences Quarterly*, 14 (4), 105-138. [In Persian]
- Taj al-Saltaneh, (1999), *Memories of Taj al-Saltaneh*, by Masoud Irfanian, Tehran: Tarikh Iran Publishing House, Fourth Edition. [In Persian]
- Talebov, A, (1977), *Ahmed's Book*, Edited by Baqer Momeni, Tehran: Shabgir Publications. [In Persian]
- Thornton, T (1825), *Oriental Commerce*, Publisher: Digital Library of India: [https:// archive.org/details/in.ernet.dli.2015.37844](https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.37844).
- Watson, R (1961), *History of Iran from the Beginning of the 19th Century to 1858 with an Overview of the Major Events that Led to the Establishment of the Qajar Dynasty*, Translated by Gholam Ali Vahid Mazandarani, Tehran: Amir Kabir. [In Persian]
- Wills, C, (2008), *Iran in a Century Ago: Dr. Wills's Travelogue*, Translated by Gholamhossein Karagozlu, Tehran: Iqbal. [In Persian]
- Wilson, A, (1984), *Wilson's Travel Book or the Political and Economic History of Southwestern Iran*, Translated by Hossein Saadat Nouri, Tehran: Vahid. [In Persian]
- Wishard, J, (1984), *Twenty Years in Iran: Narrating the Lives of Three Kings in Iran*, Translated by Ali Pirnia, Tehran: Novin. [In Persian]
- Yehnaga, T, (2012), *Yehnaga Toyokichi's Travelogue to Iran and Anatolia*, Translated by Hashim Rajabzadeh, Tehran: Tahuri. [In Persian]
- Zahedi, M & Heydarpour, M, (2007), "Sociology of Isolation of Intellectuals (Criticism of Intellectuals' Actions from the Constitutional Era to the End of the Pahlavi I Dynasty)", *Sociology of Iran*, 10 (1), 127-141. [In Persian]

استناد به این مقاله: شهریار، ابوالقاسم، اطهری، سیدحسین، خلیلی، محسن، نجف‌زاده، مهدی، (۱۴۰۲)، «اختلال کارکردی سلطنت مشروطه و گذار به استبداد منور؛ تحلیلی کارکردگرایانه از تغییر در شیوه حکمرانی»، پژوهش‌های راهبردی سیاست، ۱۲(۴۴)، ۵۹-۱۰۰. doi: 10.22054/QPSS.2023.69130.3082

Quarterly of Political Strategic Studies © 2013 by Allameh Tabataba'i University Press is licensed under CC BY-NC-SA 4.0.